

tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

ZOOGDIER

jaargang 14 nr. 1, maart 2003

Tweekleurige vleermuis in België

Hazelmuis in de peiling

Waterspitsmuis in braakballen

Vleermuizen op defensieterreinen

ISSN 0925-1006

Zoogdier is een populair-wetenschappelijk tijdschrift, dat vier keer per jaar verschijnt. Het is een uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming in de Benelux.

Adres:

VZZ, Oude Kraan 8,

6811 LJ Arnhem.

Telefoon: 026-3705318

E-mail:

redactie.zoogdier@vzz.nl

Internet: www.vzz.nl

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto, kosten € 5,77. Bestellen via bovenstaand adres, met vermelding van jaargang en nummer.

Lidmaatschap VZZ

Lidmaatschap met alleen Zoogdier € 15 per jaar.

Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en Zoogdier € 25 per jaar. Overmaken op postbank 203737 of voor België op rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Meer informatie over de VZZ vindt u op internet: www.vzz.nl

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december, aan de VZZ (zie bovenstaand adres)

Sluitingsdatum

Nummer 2: 10 april 2003

Hoofredactie

Marijke Drees

Redactie

Marius den Boer (eindredactie ad interim), Wim Bongers, Jasja Dekker, Maurice La Haye, Alice Pillot, Meta Rijks, Sven Verkem, Bob Vandendriessche

Vormgeving

Walter Lentjes

Medewerkers

Reinier Akkermans, Dirk Criel, Dick Klees, Rollin Verlinde

Omslag

Tweekleurige vleermuis.
Foto: Rollin Verlinde

Druk

HPC, Arnhem

ZOOGDIER

jaargang 14 (1)

maart 2003

Inhoud

Tweekleurige vleermuizen (<i>Vespertilio murinus</i>) in België nieuw of nu pas ontdekt?	3
<i>Bob Vandendriessche</i>	
Hoe zeldzaam is de waterspitsmuis?	7
<i>Honderd jaar braakballen onderzocht</i> <i>Maurice La Haye, Marcel Cox en Arno Damen</i>	
Kerkzolders en vleermuizen	10
<i>Jan Buys</i>	
Hazelmuisen in de peiling	14
<i>Martijn Boonman, Ruud Foppen en Ludy Verheggen</i>	
Vleermuizen op defensieterrainen	16
<i>Fons Bongers</i>	

Rubrieken

Waarnemingen	20
<i>Vallende boomkruipers, niet kapot te krijgen</i> <i>Overdag vliegende vleermuis</i> <i>Sputende potvissen in de golf van Biskaje</i>	
Hyperlink	22
<i>Op de schop, De grote uitdaging, Brakwaterzwemmers, Kleine zeldzaamheid, Electronische nieuwsbrieven, Digitale publicaties</i>	
Boekbesprekingen	24
<i>De das in Nederland</i> <i>Wat zwemt daar?</i> <i>Ecologie, trek en genetica van vleermuizen die iets met bossen hebben</i> <i>Kerkzoldernummer</i>	
Forum	27
<i>Vleermuisbescherming vanuit een ivoren torten?</i> <i>De vos is weer de gebeten hond</i>	
Verenigingsnieuws	32
<i>Resultaat nationale vleermuistelavond 2002,</i> <i>Nog kleiner dan de dwergvleermuis en toch te vinden,</i> <i>Nieuwe bureaumedewerker: Eelko Groenendaal,</i> <i>Lidmaatschap voor het leven, Vrijwilliger gezocht,</i> <i>Natuurpark Rhodopen, De veldwerkgroep,</i>	
Agenda	39
<i>Derde internationale beversymposium</i> <i>Uit het bestuur</i> <i>Adressen</i>	

TWEEKLEURIGE VLEERMUIZEN (*VESPERTILIO MURINUS*) IN BELGIË: NIEUW OF NU PAS ONTDEKT?

Bob Vandendriessche

Sinds de eerste waarneming in België, in september 1989 in Blankenberge, was het bijna tien jaar stil rond de tweekleurige vleermuis. De laatste jaren volgen de waarnemingen elkaar echter in snel tempo op. De onverwachte vondst van een groepje tweekleurige vleermuizen in Knokke in 1999 heeft onze aandacht weer aangescherpt, zodat sindsdien alle vondsten van vleermuizen aan de Belgische kust nauwlettend gevolgd worden. Ook in Wallonië dook de soort voor het eerst op. De waarneming in Blankenberge in 1989 (niet in 1988, zoals ik per ongeluk meldde in het themanummer van Zoogdier 'vleermuizen in Vlaanderen' (Vandendriessche, 2001)) werd al uitvoerig beschreven door Content & Van Gompel (1990). Het volgende geeft een overzicht van de waarnemingen in België sindsdien tot eind 2002.

Eerste waarneming in België sinds tien jaar

Begin juli 1999 kwam uit Knokke een melding binnen die onze aandacht trok. Een groepje vleermuizen, op de zevende verdieping van een flatgebouw vlak bij zee, hield de bewoners wakker. Volgens de bewoners vlogen, tijdens de maand juni, 's avonds telkens meerdere vleermuizen samen rondjes tussen hun appartement en het volgende gebouw. Meteen na de oproep vatten we 's avonds post op het dak van het flatgebouw, wat 85 minuten na zonsondergang minstens één uitvliegende vleermuis opleverde. 'Minstens', omdat we niet konden uitmaken of er eventueel meerdere vleermuizen één na één uitvlogen, dan wel of dezelfde vleermuis rondjes bleef vliegen. Het late uitvliegen zou typisch zijn voor de soort. Vreemd genoeg maakte de uitvliegende vleermuis géén gebruik van z'n sonar. We slaagden er in foto's te nemen van het

vliegende dier, wat één foto opleverde van een sterk op een tweekleurige lijkende vleermuis. Dit, samen met het late uitvliegen, het formaat en het vlieggedrag van het dier en het type vindplaats (de hoogste etage van een flatgebouw vlakbij zee), liet er geen twijfel over bestaan: het waren tweekleurige vleermuizen. Later dat jaar kwam uit die buurt nog een melding binnen van vrij grote vleermuizen in een gebouw, waar er één was binnengevlogen en waarvan de beschrijving die van tweekleurige vleermuizen benaderde (mond. med. Paul Voet), maar wegens allen op reis kon niemand van de werkgroep ter plekke gaan. Ook nog in 2000 en 2001 werden verschillende pogingen ondernomen om in die buurt geluiden te registreren. Eén keer, in juni 2001, slaagde ik er in om er geluiden op te nemen van een middelgrote vleermuis, die vanaf de flat een duikvlucht naar beneden ondernam. De geluiden

Vrouwtje van de tweekleurige vleermuis op de vijfde vindplaats voor België. Foto: Jurgen Demeyere

leken in *heterodyne* vrij sterk op die van laatvlieger, maar door het loskomen van een kabeltje werden de geluiden in *time-expansion* niet opgenomen.

Eerste waarneming in Wallonië

Naderhand kwam uit het zuiden van het land de eerste waarneming voor Wallonië: op 30 november 2000 was een vleermuis door een open venster op de eerste etage van het hospitaal in Libramont naar binnen gevlogen. Dit hospitaal, dat op 500 meter hoogte is gelegen, is het hoogste gebouw van de stad en is omgeven door grasland, bossen en verschillende grote vijvers nabij de bron van de Ourthe. En laat de coördinator van 'Plecotus', onze Waalse zusterorganisatie, nu net werkzaam zijn in datzelfde ziekenhuis! Een mannetje tweekleurige vleermuis, schijnbaar in goeie gezondheid, werd door Frédéric Forget gefotografeerd en nog diezelfde avond in de nabije omgeving vrijgelaten. Opvallend voor november 2000 waren de uitzonderlijk zachte najaars-temperaturen. Tijdens de laatste weken van november werd om negen uur 's avonds nog een gemiddelde temperatuur van 11°C gemeten. Die week werden in de omgeving ook nog jagende gewone dwergvleermuizen en grootoorvleermuizen waargenomen.

Kat pakt tweekleurige vleermuis

Op 20 augustus 2001 werd een gewonde tweekleurige vleermuis gevonden op de vloer van de zolder van een woonhuis in Boncelle, een hooggelegen dorp langs de Ourthe, omgeven door bossen en weiden. Het dier was gepakt door de kat en overleed enkele dagen later.

Agressief gedrag

De vijfde vindplaats voor België was opnieuw aan de kust: op 30 mei 2002 zag de poetsvrouw van een flatgebouw aan het Leopoldpark in Oostende, 's avonds bij het verlaten van het gebouw, in het portaal een vleermuis op de grond liggen. Omdat het diertje z'n weg wel zou vervolgen, zo dacht ze, liet ze het eerst nog met rust, maar toen ze het de volgende ochtend op precies dezelfde plek terug zag, belde ze het opvangcentrum voor vogels en wilde dieren in Oostende. Toevallig was de natuurwachter van het bevoegde ministerie in de buurt, die meteen zag dat het dit keer niet om de zoveelste dwergvleermuis ging: volgens de beschrijving in de 'Zoogdieren van de Benelux', kon het wel eens een tweekleurige vleermuis zijn. Hij bracht Rollin Verlinde op de hoogte, en deze, op zijn beurt, de provinciale werkgroep. Twee mensen gingen terplekke. In het opvangcentrum zat een pracht van een tweekleurige vleermuis op vrijlating te wachten.

Tijdens de korte fotosessie voor de krant en, uiteraard, voor Zoogdier, bleek het diertje erg agressief: het nam elke gelegenheid te baat om te bijten. Niet één van ons was ingeënt tegen rabiës! Terug bij het Leopoldpark kreeg het diertje op 31 mei, om iets na elf in de avond, de vrijheid. Na een eerste verkennend rondje, dat ruimschoots de gelegenheid gaf om met een Pettersson D240-TE-detector geluidsopnamen te maken, verdween het diertje onhoorbaar boven de vijvers van het fel verlichte park. De nadien geanalyseerde geluiden bleken nauwelijks te onderscheiden van de typische geluiden van een laatvlieger, maar dat was geen verrassing natuurlijk...

Vleermuis als geveltoerist

Op 18 augustus 2002 vonden bewoners, op de achtste etage van een flatgebouw in De Panne, een vleermuis aan de buitengevel. Op aanraden van een plaatselijke natuurgids, zetten zij het diertje in een nabijgelegen bunker. Daags nadien kwam dit verhaal ter ore van één van de natuurarbeiders, die er eerder dat jaar ook bij was toen in Oostende een tweekleurige vleermuis was gevonden. Bij hem ging een belletje rinkelen en hij belde mij meteen op. 'Of hij in de desbetreffende bunker de vleermuis wou gaan zoeken?' vroeg ik. Nog geen half uur later rinkelde de telefoon al opnieuw: 'Het is een tweekleurige, honderd procent zeker!'. De natuurarbeider bleek de vleermuis in Oostende eerder dat jaar wel goed bestudeerd te hebben.

Hij bracht het diertje in een doosje, waaruit een aantal uitwerpselen werd verzameld. Analyse moet nog uitwijzen waaruit het dieet van deze tweekleurige vleermuis bestond. Rond negen uur diezelfde avond werd de vleermuis vlakbij de vindplaats vrijgelaten, in de laan die het Esplanadeplein met de zeedijk verbindt. Opnieuw kon een aantal echolocatiegeluiden opgenomen worden. Bij z'n vrijlating vloog het diertje recht op een flatgebouw af. Daar landde het ter hoogte van de derde etage, om vervolgens aan een loodrechte en indrukwekkende klim tot aan de achtste etage te beginnen. België's zesde tweekleurige vleermuis bleek in goeie conditie!

Tweekleurige in kippenhok

Het tot nu toe laatste gedocumenteerde geval van een tweekleurige vleermuis in België dateert van 10 september 2002. Een Vlaming vond in het Waalse dorpje Hotton, midden in de Ardennen, een vleermuis in een kippenhok! Het zwakte diertje werd onophoudelijk door de kippen belaagd, maar door zijn reddende menselijke engel werd het kort nadien in een doosje meegevoerd naar Antwerpen, waar het door de vleermuisenwerkgroep werd gefotografeerd en op naam gebracht. Dit was de zevende vindplaats van een tweekleurige vleermuis in België. Het diertje werd verzorgd en kort nadien nabij de vindplaats weer vrijgelaten.

Verspreiding van de tweekleurige vleermuis in België.

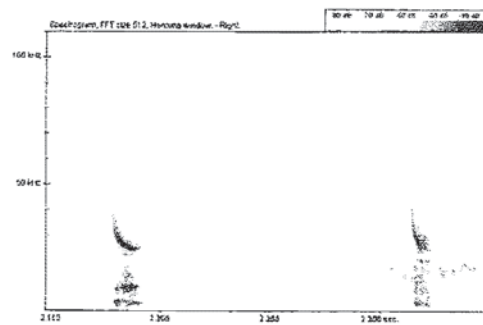
Baltsroepen

De recente waarnemingen van tweekleurige vleermuizen aan de kust vormen de aanleiding voor een, naar Belgische normen, bijzondere excursie: na afloop van de vijfde Belgische vleermuizenstudiedag in Loppem, nabij Brugge, werd op de avond van 19e oktober 2002, een grootscheepse zoektocht naar baltsende tweekleurige vleermuizen georganiseerd. In verschillende groepen werd gelijktijdig, zowel in Knokke, in Blankenberge als in Oostende, gezocht naar baltsende tweekleurige vleermuizen. Daarbij werden talloze kilometers zeedijk afgewandeld, helaas zonder resultaat. Tot nu toe werden in België geen baltsende tweekleurige vleermuizen gehoord.

Huidige status in België.

Alles bij elkaar kunnen we zeggen, dat de waarnemingen van tweekleurige vleermuizen in België zich voorlopig situeren in twee afgebakende regio's. Enerzijds is er een drietal schijnbaar lukraak in de Ardennen verspreide waarnemingen. Wie deze echter op kaart bekijkt, kan eenvoudig vaststellen dat ze zich alle drie situeren langs de rivier de Ourthe, die bij Luik in de Maas uitmondt. Het lijkt er dan ook op dat de Maas en zijn bijrivieren een belangrijke migratieroute voor deze soort vormen. Hoewel we natuurlijk over maar weinig gegevens beschikken, lijkt ook het gemiddelde tijdstip van de vondsten en de zwakke conditie van de gevonden dieren hierop te wijzen. Ook waarnemingen uit Frankrijk en Nederland steunen de hypothese van de Maas als migratieroute. Waar de Belgische dieren de zomer doorbrengen is helaas niet te achterhalen, maar uit ringonderzoek is wel bekend dat tweekleurige vleermuizen over afstanden van vele honderden kilometers kunnen migreren.

De situatie in Vlaanderen ziet er enigszins anders uit: hier zijn ze te vinden vlakbij of in hoge gebouwen langs de kustlijn en ligt het zwaartepunt van de waarnemingen meer in het zomerseizoen. In Oostende bleek het bovendien om een vrouwtje te gaan, en in Knokke klaagden de bewoners erover dat de vleermuizen in juni soms middenin de nacht naar binnen en naar buiten vlogen (om jongen te zogen?) en vanuit de spouwmuur voor geluidsoverlast zorgden. Helaas kunnen we niet met zekerheid zeggen of zich in Knokke of in Oostende kleine kraamkolonietjes

Sonogram van de tweekleurige vleermuis.

bevonden. In het laatste geval hadden zendertjes uitkomst kunnen bieden, maar omdat het onmiddellijke vrijlaten van de vleermuis werd verkozen boven het onzekere wachten op het nodige materiaal en de nodige vergunningen, werd hiervan afgezien. De conclusie luidt, zoals wel vaker het geval is en hoewel er zeker behoefte is aan meer onderzoek, dat het vinden van zeldzame vleermuizen veelal een onvoorspelbare aangelegenheid blijft.

Dankwoord

Frederic Forget, Rudy Van Torre, Marc Van de Sijpe, Barbara Gellinck, Paul Voet, Daan Verschelde, Koen Verschoore, Christophe Houthoofd, Claude Velter, Jurgen Demeyere, Roeland Fort en Yves Adams dank ik voor hun medewerking.

Literatuur

- Content, D. & J. van Gompel, 1990. De eerste waarneming van een tweekleurige vleermuis *Vespertilio murinus* in België. *Lutra* 33(1): 56-58.
- Shrober, W. & E. Grimmberger, 2001. Gids van de vleermuizen van Europa, Azoren en Canarische Eilanden. Tirion, Baarn.
- Vandendriessche, B., 2001. Vleermuizen in West-Vlaanderen: een overzicht van 4 jaar zomeronderzoek. *Zoogdier* 12 (3): 25-29.
- Forget, F., 2002. First observations of the parti-coloured bat in the southern part of Belgium and review of its status in Belgium and neighbouring countries (ongepubliceerd).

Bob Vandendriessche
Brugsestraat 81
8020 Oostkamp
België
050/82.60.88.
0477/75.74.91.
bobvdd@hotmail.com

HOE ZELDZAAM IS DE WATERSPITSMUIS?

Honderd jaar braakballen onderzocht

Maurice La Haye, Marcel Cox & Arno Damen

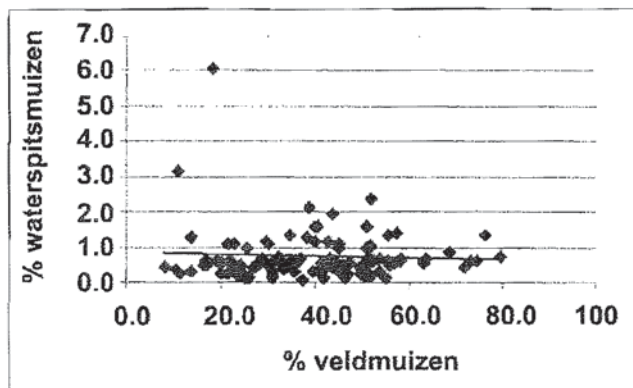
De waterspitsmuis is een soort die sterk tot de verbeelding spreekt: weinig gevangen, slechts zelden gezien en een indicator voor een uitmuntende waterkwaliteit. Zijn voorkomen in Nederland is redelijk bekend: hij is in waterrijke moerasgebieden en langs beken in vrijwel het gehele land te vinden. Ondanks de ruime verspreiding gaan zoogdierkundigen er van uit dat de soort zeldzaam is en in de afgelopen decennia sterk in aantal en verspreiding is afgenomen. Watervervuiling en het verdwijnen van onverharde oevers zouden de waterspitsmuis geen goed gedaan hebben. Maar klopt deze veronderstelling eigenlijk wel? Onderzoek van braakballen geeft daar een verrassend antwoord op!

Rode Lijst

De waterspitsmuis (*Neomys fodiens*) is een van de weinige kleine zoogdieren die sterk gebonden zijn aan een specifiek milieu: heldere, schone, niet te voedselrijke, stromende of stilstaande wateren met een behoorlijk ontwikkelde watervegetatie en ruige oevers. De toename van de watervervuiling, de kanalisatie van beken en het aanleggen van harde oevers heeft in Nederland de afgelopen decennia vermoedelijk geleid tot een

afname van de aantallen (Broekhuizen *et al.*, 1992). Sinds 1994 staat de waterspitsmuis dan ook op de Rode Lijst van bedreigde zoogdieren in Nederland, in de categorie 'kwetsbaar', maar dit is vooral gebaseerd op het oordeel van enkele zoogdierkundigen. Om dit oordeel te toetsen is gezocht naar een methode om het voorkomen van de waterspitsmuis in het heden en verleden te onderzoeken. Het pluizen van braakballen lijkt daarvoor een goede methode.

Figuur 1: Het percentage waterspitsmuizen (verticale as) in een partij braakballen wordt niet beïnvloed door het percentage veldmuizen (n=112) (horizontale as).

Onderzoek

Het onderzoek van de braakballen is bij de VZZ uitgevoerd door Marcel Cox en Arno Damen, stagiaires van de Hogeschool Larenstein. Voor hun onderzoek zijn de pluisresultaten van meer dan 2750 partijen braakballen van kerkuilen uit de afgelopen 100 jaar bekeken. Kerkuilen hebben een zeer gevarieerd menu, maar zij hebben geen duidelijke voorkeur voor bepaalde kleine zoogdieren of soortgroepen. Belangrijke bronnen met gegevens waren het bestand van de Atlas van de Nederlandse Zoogdieren (Broekhuizen *et al.*, 1992) en het braakbalmonitoringbestand van de VZZ, aangevuld met gegevens over partijen braakballen uit verschillende literatuurbronnen.

Partijen braakballen die uit minder dan 150 prooidieren bestonden, zijn buiten beschouwing gelaten, omdat hier de

kans namelijk erg groot is, dat soorten 'gemist' worden. In kleine partijen braakballen zijn niet alle soorten terug te vinden die in een bepaald gebied voorkomen. Soorten die zeldzaam zijn of zich moeilijk laten vangen, kunnen ontbreken. Uit ongepubliceerde gegevens van de VZZ-braakbalmonitoring blijkt, dat een aantal van 150 prooidieren voldoende is om te kunnen stellen, dat meer dan 95% van de ter plaatse voorkomende soorten daadwerkelijk in de braakballen terug gevonden kan worden. Hierdoor bleven van de 2750 partijen ruim 800 partijen over die nader bekeken zijn.

Voorkomen in partijen

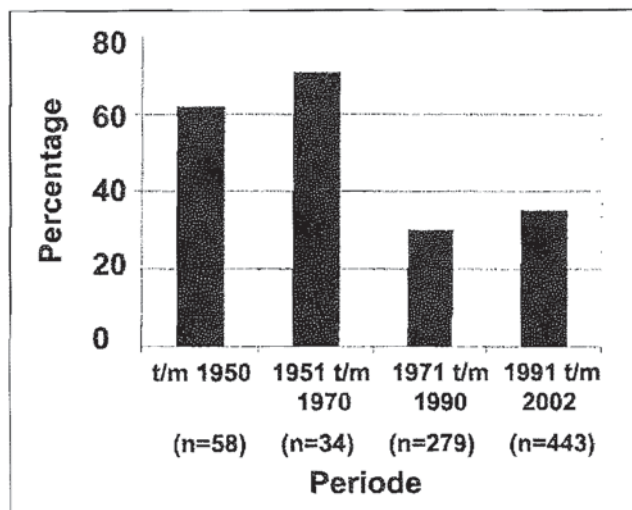
Aan de hand van een partij braakballen zijn de absolute aantallen van de verschillende soorten kleine zoogdieren in het veld niet vast te stellen. Wel is het echter mogelijk om de relatieve aantallen (de zeldzaamheid van een soort ten opzichte van de andere soorten) te achterhalen. Een voorbeeld: in een piekjaar van de veldmuis zullen veel veldmuizen gegeten worden, waardoor de braakballen veel resten van deze soort bevatten. Door de grote aantallen veldmuizen zullen in deze braakballen relatief minder andere prooi-soorten worden gevonden, terwijl hun aantallen in het veld in absolute zin wel gelijk gebleven kunnen zijn. Voor zeldzame soorten, zoals de waterspitsmuis, blijkt dit verband echter niet of nauwelijks op te gaan: de kans op waterspitsmuizen in een partij braakballen verandert niet aantoonbaar bij wisselende aantallen veldmuizen (figuur 1). De waterspitsmuis is zelfs zó zeldzaam, dat een kleine achteruitgang vermoedelijk al leidt tot (lokaal) uitsterven, waardoor hij in een partij braakballen niet meer wordt aangetroffen.

Door te meten in hoeveel partijen een soort wel of niet aangetroffen wordt, is een goede indruk te krijgen van de voor- of achteruitgang van die soort. Niet de aantallen zijn dan van belang, maar het al of niet voorkomen van de soort in een partij braakballen!

Resultaten

Het doel was om de achteruitgang in de afgelopen 100 jaar te schetsen. De 800 partijen waren niet gelijkmatig verdeeld over de afgelopen eeuw. Om toch een globale vergelijking in de tijd mogelijk te maken, is de twintigste eeuw in vier perioden ingedeeld. Om praktische en

Figuur 2: Percentage partijen waarin waterspitsmuizen zijn aangetroffen.

historische redenen is gekozen voor de periode t/m 1950, de periode 1951 t/m 1970, 1971 t/m 1990 en 1991 t/m 2002.

De periode t/m 1950 geldt als de natuurlijke referentieperiode. Nadien is het landschap in Nederland op grote schaal veranderd. In de periode 1951 t/m 1970 is veel informatie over kleine zoogdieren verzameld in 'De verspreiding van de Nederlandse zoogdieren' (Van Wijngaarden *et al.*, 1971). De periode 1971 t/m 1990 komt min of meer overeen met die van de Atlas van de Nederlandse Zoogdieren (Broekhuizen *et al.*, 1992) en de periode 1991 t/m 2002 met die van het VZZ-Braakbalmonitoring project.

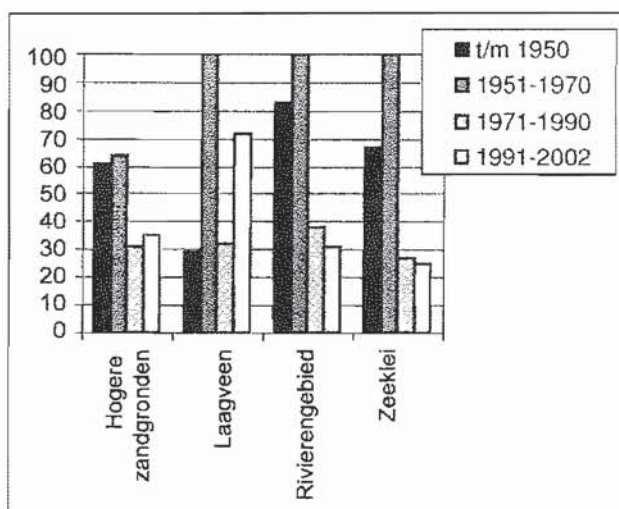
Uit het onderzoek blijkt dat de waterspitsmuis in de periode t/m 1950 regelmatig in een partij braakballen opdook (figuur 2). In de periode 1950 t/m 1970 werd in 71% van de partijen een waterspitsmuis aangetroffen. In de daaropvolgende perioden wordt de waterspitsmuis veel minder aangetroffen: 30% in de periode 1971 t/m 1990 en 35% in de periode 1991 t/m 2002.

Op basis van deze getallen lijkt de waterspitsmuis in de periode 1970 t/m 1990 fors afgenomen ten opzichte van de eerdere perioden (hoewel de lage aantallen partijen in voorafgaande perioden tot enige voorzichtigheid nopen). Een lichtpuntje is de toename in de periode 1991 t/m 2002.

Fysisch-geografische regio

Globaal kunnen we dus stellen dat de waterspitsmuis in Nederland fors achteruit gegaan is, maar dat er de laatste jaren wel weer een (geringe) toename is. In een enkel gebied, zoals de Biesbosch, is het recente herstel goed gedocumenteerd (La Haye, 2002), maar voor geheel Nederland is deze toename niet goed onderzocht. Het onderzoeken van partijen braakballen per fysisch-geografische regio levert echter nadere informatie op. Fysisch-geografische regio's zijn gebieden, die qua bodemsoort, waterhuishouding en geomorfologie, sterk overeen komen. De vier belangrijkste regio's zijn: de hogere zandgronden, het laagveen, het rivierengebied en het zeekleigebied. Figuur 3 geeft het percentage partijen waarin waterspitsmuizen zijn aangetroffen in de verschillende perioden per regio.

In alle regio's loopt na 1970 het aantal partijen, waarin waterspitsmuizen worden aangetroffen, terug (enige voorzichtigheid is geboden vanwege het lage

Figuur 3: Percentage partijen met waterspitsmuis per fysisch-geografische regio per periode.

aantal partijen). Alleen in de regio 'laagveen' lijken de aantallen (fors) toe te nemen. De eerder geconstateerde landelijke toename is namelijk vrijwel geheel toe te schrijven aan de toename in het 'laagveen'. Een duidelijke verklaring voor de toename in de regio 'laagveen' ontbreekt, maar een verbetering van de waterkwaliteit zou voor hiervoor verantwoordelijk kunnen zijn.

Conclusie

Aan de hand van het onderzoek naar het voorkomen van waterspitsmuizen in partijen braakballen lijkt de conclusie gerechtvaardigd, dat hun aantal in de afgelopen eeuw met meer dan 50% is afgenomen. Dit onderzoek bevestigt de inschatting van de zoogdierkundigen. De soort is dus terecht in de Rode Lijst opgenomen in de categorie 'kwetsbaar'. De in de regio 'laagveen' gesignaleerde toename is geen algehele trend. Het is noodzakelijk om de waterspitsmuis goed in te gaten te blijven houden. Het pluizen van braakballen lijkt daarvoor een goed middel.

Literatuur

- Broekhuizen, S., B. Hoekstra, V. van Laar, C. Smeenk & J.B.M. Thissen, 1992. Atlas van de Nederlandse zoogdieren. - KNNV, Utrecht
- La Haye, M., 2002. De waterspitsmuis in de Biesbosch. In: Op zoek naar zoogdieren. KNNV/VZZ, Utrecht
- Wijngaarden, A. van, V. van Laar & M.D.M. Trommel, 1971. De verspreiding van de Nederlandse zoogdieren. - Lutra13: 1-41

KERKZOLDERS EN VLEERMUIZEN

Jan Buys

Kerkzolderonderzoek is met zijn vijftig jaar een jonge onderzoeksmethode in vergelijking met de eeuwenlange vreedzame coëxistentie van vleermuis en godsdienstige mens. Tegenwoordig gaan de ontwikkelingen op en om kerkzolders snel en vleermuizen kunnen dat lang niet altijd bijbenen. Daarom is het nuttig en noodzakelijk dat vleermuizen op kerkzolders zich de laatste jaren in een hernieuwde belangstelling kunnen verheugen, zoals blijkt uit het themanummer van de VLEN-Nieuwsbrief.

Enige weg

Wat is het nut van kerkzolderonderzoek? Overigens, waar ik het heb over kerkzolders, gaat het soms ook om zolders van kastelen, landhuizen of kloosters. Naast dat het leuk is, is het een effectieve methode om enkele van de Nederlandse vleermuissoorten op te sporen en te volgen in hun wel en wee. Dit geldt vooral voor beide soorten grootoorvleermuizen, de ingekorven vleermuis en de meervleermuis. Deze soorten vinden we ('s zomers) vooral of in belangrijke mate op kerkzolders. De meervleermuis vinden we ook in woonhuizen en dergelijke; de gewone grootoorvleermuis is ook een bewoner van boomholten. De grijze grootoorvleermuis en ingekorven vleermuis kennen we in Nederland, daarentegen, vrijwel uitsluitend als kerkzolderbewoner. Deze soorten hebben bovendien een erg zachte sonar, wat het heel lastig maakt hen met een bat-detector op te sporen. De grijze grootoorvleermuis, tenslotte, is met een bat-detector niet van de gewone te onderscheiden. Kerkzolderonderzoek is daarom de enige manier om deze soorten in de zomer goed te kunnen volgen. Soorten, die inmiddels als geheel of grotendeels in Nederland uitgestorven te boek staan (grote en kleine hoefijzerneus, vale vleermuis), waren (zijn) vooral bekend van hun zomerverblijven op kerkzolders. Mochten die weer opduiken, zoals

bij de vale vleermuis af en toe gebeurt, dan biedt kerkzolderonderzoek een 'early warning' systeem.

'Rode daklijsten'

Kortom, in ons land vormen de ruime, duistere, goeddeels ongebruikte kerkzolders voor sommige soorten vleermuizen een belangrijk deel van hun biotoop. Als zomerverblijf, maar ook als foerageer- en rustplek en in beperkte mate als winterverblijf. Van die laatste functie is in Nederland echter weinig bekend. Dit beeld geldt ook in andere delen van Europa. Op zich niet zo vreemd, want vleermuizen zijn nu eenmaal een soortgroep die relatief sterk gecoëvolueerd is met de mens.

Als we dan bedenken dat meervleermuis, ingekorven vleermuis en beide soorten grootoorvleermuizen internationaal en nationaal een zwaar beschermde status hebben, dan behoeft het verder geen betoog dat het van belang is een goed beeld te hebben en te houden van de aanwezigheid van vleermuizen op kerkzolders. Dit belang wordt nog groter doordat juist hier het menselijk handelen een erg grote impact heeft op de genoemde soorten. Stel je voor dat de eigenaar van één van de twee (bekende) verblijven van ingekorven vleermuizen niets van hun aanwezigheid afweet en besluit de zolder grondig te renoveren en geheel ontoegankelijk te maken.....

Zo oud als....

Kerkzolderonderzoek is één van de oudste onderzoeksmethoden. In zijn bijdrage in het kerkzoldernummer van de VLEN-Nieuwsbrief beschrijft Aldo Voûte hoe de meervleermuizen, sinds het midden van de jaren vijftig van de twintigste eeuw, op Friese kerkzolders worden gevolgd. Dat we er tijdens het atlasproject achter kwamen dat deze soort ook kolonies vormt in spouwmuren van woonhuizen en dat we daarmee nog niet alles weten (zie het artikel van Anne-Jifke Haarsma in Zoogdier 13(4)), onderstreept nog eens dat een breed spectrum aan onderzoeksmethoden nodig is om een goed beeld van vleermuizen te verkrijgen.

In de jaren zestig was het Sjoerd Braaksma die systematisch begon met het onderzoeken van kerkzolders. Overigens waren de vleermuizen voor hem min of meer bijzaak, hij beklom de zolders vooral vanwege de kerkuilen, die toen hun naam nog eer aan deden. Braaksma hield dit vol tot eind jaren zeventig, begin jaren tachtig. Rond die tijd kamden Knoors en Vergoossen Zuid- en Midden-Limburgse kerkzolders uit. In de tweede helft van het atlasproject (eind jaren tachtig, begin jaren negentig) kreeg het kerkzolderonderzoek meer aandacht. Niet in het minst omdat de atlas ook voor de grijze grootoorvleermuis en de ingekorven vleermuis een goed beeld moest geven. In de tweede helft van de jaren negentig

nam de aandacht verder toe, waarbij de bescherming van kerkzolders als verblijfplaatsen voor vleermuizen sterker naar voren kwam. Dat was ook nodig. Diverse inventarisaties lieten een neerwaartse trend zien. Bovendien werd het onderhoud van de gebouwen intensiever, om de vraat door houtworm tegen te gaan, om duiven te weren of als gevolg van verandering van functie. Zoals uit het themanummer van de VLEN-Nieuwsbrief blijkt, is de aandacht voor kerkzolders inmiddels ongeveer landsdekkend, zij het niet systematisch en niet overal even intensief of grondig.

En nu?

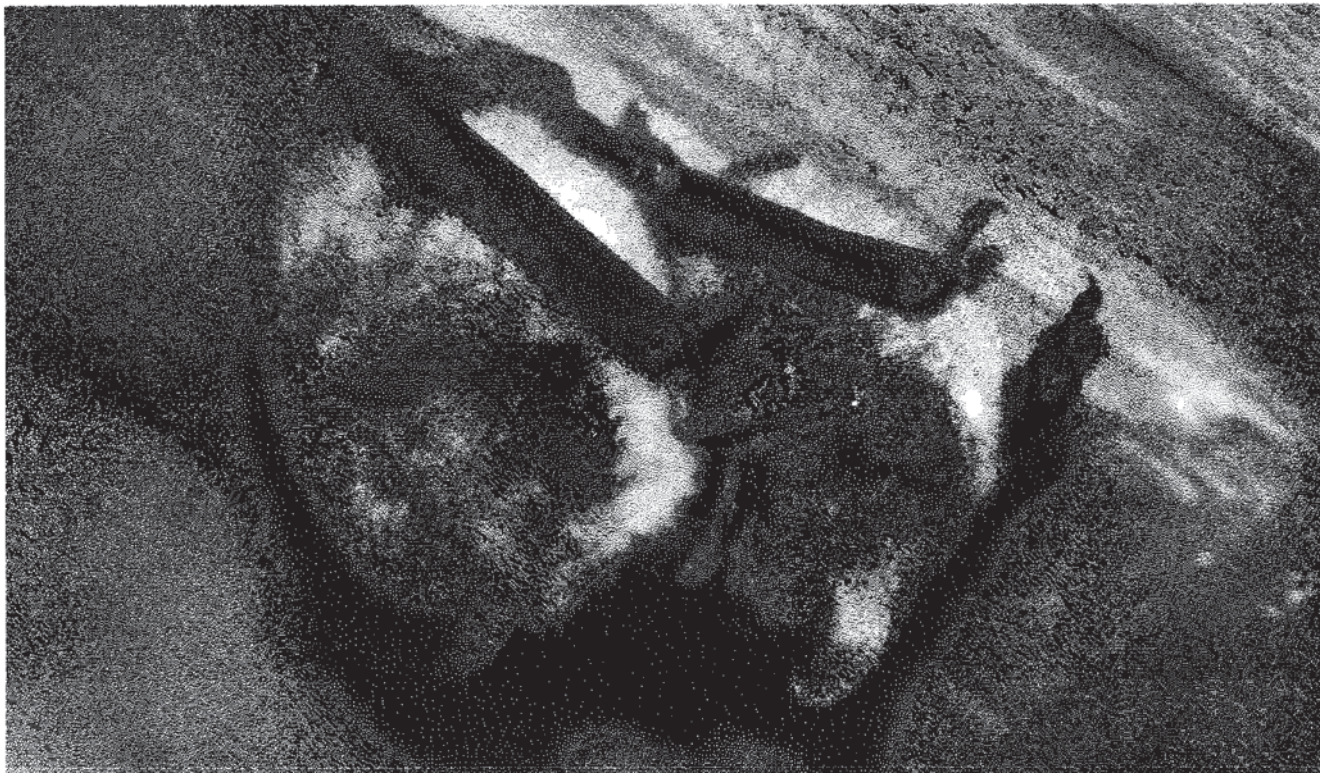
Moeten we nu een groot deel van de Nederlandse kerkzolders aanwijzen als gebied of als object waarvoor de Habitatrichtlijn geldt? Strikt genomen wel. Anderzijds voegt een dergelijke aanwijzing niet zo heel veel toe. Immers, als gevolg van de Flora- en faunawet zijn alle vleermuisverblijven in feite al beschermd. Maar, met zo'n papieren status zijn wij en de vleermuizen er nog (lang) niet. Belangrijker is dat de gebouwen en hun (wijde) omgeving voldoende bestaansmogelijkheden bieden aan de vleermuizen. Dus niet passief beschermen van, maar actief rekening houden met vleermuizen (en

Kerken zijn een belangrijk onderdeel van de biotoop van diverse vleermuissoorten, waaronder soorten die op de rode lijst staan. Foto: Jan Buys

De grijze grootoor kennen we in Nederland
's zomers alleen van kerkzolders in Zuid-
Nederland. Foto: Jan Buys

Twee kerkzolders in Midden-Limburg zijn de enige bekende kolonieverblijven van de ingekorven vleermuis. Foto: Jan Buys

andere soorten!). Eigenaren, overheden en vrijwilligers en hun organisaties hebben hierin ieder een taak:

- * Naast het toepassen van de wet ondersteunen en stimuleren overheden de eigenaren van gebouwen en hun omgeving het juiste beheer te voeren. Projecten, zoals de Stichting IKL de afgelopen jaren in Limburg heeft uitgevoerd, zijn hiervan een goed voorbeeld. Overheden ondersteunen bovendien het monitoren van de vleermuizen op kerkzolders. Gemeenten hebben een specifieke rol, waar het gaat om de omgeving van de verblijven.
- * Eigenaren en beheerders zijn ervoor verantwoordelijk dat de gebouwen en hun (directe) omgeving kunnen blijven functioneren als vleermuisverblijf. Dit is betrekkelijk eenvoudig. De Monumentenwacht heeft hier in 1999 zelfs een deel van haar naslagwerk aan gewijd.
- * Vrijwilligers en hun organisaties volgen de aanwezigheid van vleermuizen. Dit in een voldoende dekkend netwerk. Herman Limpens en Ben Verboom hebben de methode hiervoor al uitgewerkt; op www.vleermuis.net staat een handleiding voor kerkzolderonderzoek. De vrijwilligers krijgen hierbij professionele ondersteuning om te zorgen voor voldoende kwaliteit en continuïteit. Verder kunnen zij de eigenaren en beheerders met raad en daad bijstaan en voorlichting geven.

Inhoudelijk is het allemaal niet erg ingewikkeld. Talloze kerkgebouwen bewijzen dit: vleermuizen vinden daar sinds mensenheugenis onderdak.

Tot slot

Het al eerder genoemde themanummer van de VLEN-Nieuwsbrief laat zien dat vrijwilligers de beschreven rol kunnen en willen spelen. Eigenaren en beheerders laten ook steeds vaker zien dat zij rekening kunnen en willen houden met vleermuizen onder hun dak. Kortom, voor overheden staat er een gespreid bedje gereed om de wettelijke en maatschappelijke taak, die ze nog grotendeels laten liggen, op te pakken. ✈

Meer informatie

Wie zich verder wil verdiepen in dit onderwerp kan er natuurlijk het al eerder genoemde themanummer van de VLEN-Nieuwsbrief bij pakken.

Ook kan je een lijst met bronnen die ik heb gebruikt opvragen (mail: jan.buys@inter.nl.net), of ophalen van mijn site: http://web.inter.nl/users/jan_buys, via de knop publicaties.

Jan Buys
Silversteyn 53
3621 PC Breukelen

HAZELMUIZEN IN DE PEILING

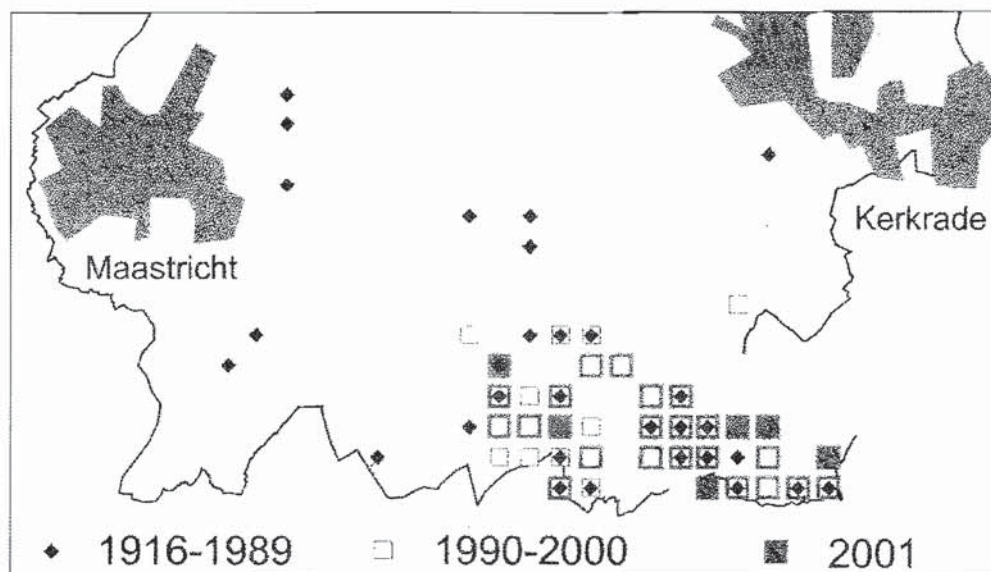
Martijn Boonman, Ruud Foppen & Ludy Verheggen

Tijdens onderzoek door vrijwilligers in de jaren '90 ontstond het vermoeden dat het verspreidingsgebied van de hazelmuis (*Musccardinus avellanarius*) flink afgenomen is in Nederland (Foppen *et al.*, 1995). De soort kon niet worden teruggevonden in de gebieden waar oude waarnemingen van bekend zijn (Van Laar 1984). Er werden in deze periode weliswaar zo'n 700 nestvondsten gedaan maar het potentiële leefgebied werd niet geheel onderzocht. Om meer inzicht te krijgen in de status van de hazelmuis, de begrenzing van het actuele leefgebied en voor een betere onderbouwing van het soortbeschermingsplan, werd in 2001 in opdracht van Ministerie LNV een vlakdekkende inventarisatie uitgevoerd naar het voorkomen van de hazelmuis in Nederland (Verheggen, 2002).

HAZELMUISINVENTARISATIE 2001

Een onderzoek naar de verspreiding van nesten
in actuele en potentiële leefgebieden
in Zuid-Limburg

Figuur 1 Presentie van de hazelmuis in Zuid-Limburg op kilometerhokniveau voor de perioden 1916-1989, 1990-2000 en 2001 op basis van historische verspreidingsgegevens (van Laar 1984; Foppen et al. 1995; Foppen & Verheggen ongepubl. gegevens) en de actuele gegevens van 2001.

Door acht personen werden 41 telgebieden onderzocht met een totale tijdsbesteding van 487 uur.

In totaal werden 237 hazelmuisnesten gevonden, verspreid over twaalf deelpopulaties. Sinds de eerste helft van de vorige eeuw bedraagt de achteruitgang van de hazelmuis op kilometerhokniveau 48%. Sinds de afgelopen twee decennia is deze achteruitgang 20% (figuur 1). De gebieden waar de hazelmuis verdwenen is, liggen aan de noordrand van het verspreidingsgebied. Deze resultaten geven aan dat de hazelmuis sterker achteruit is gegaan dan eerder gedacht en dat de soort in feite op de rode lijst in de categorie *bedreigd* geplaatst zou moeten worden in plaats van in de huidige categorie *gevoelig*.

Uit monitoringonderzoek is duidelijk geworden dat 2001 geen goed jaar was voor de hazelmuis, met beduidend minder nesten dan in andere jaren (Foppen & Verheggen, ongepubl.). Deze fluctuaties, die een bekend verschijnsel zijn bij de hazelmuis, worden waarschijnlijk veroorzaakt door verschillen in weer en voedselaanbod tussen de jaren. Dit gegeven was een belangrijke aanleiding voor de Provincie Limburg om een aantal gebieden in 2002 opnieuw te laten onderzoeken. Op deze manier kon meer zekerheid verkregen worden over de achteruitgang van de hazelmuis. De rapportage van 2002 is nog niet verschenen. In z'n algemeenheid kan wel gezegd worden dat 2002 een goed jaar was voor de hazelmuis en dat de achteruitgang iets minder groot is dan alleen aan de hand van de gegevens uit 2001 geconcludeerd is. Ander positief nieuws is het

feit dat in de afgelopen jaren al enkele tientallen nesten zijn gevonden in voor de hazelmuis beheerde bosranden. Het ziet er naar uit dat dit aantal de komende jaren flink zal toenemen. De totale Nederlandse populatie hazelmuizen wordt momenteel geschat op enkele honderden exemplaren (Foppen *et al.*, in voorbereiding).

literatuur

- Foppen, R.P.B., L. Verheggen & H. Erkenbosch, 1995. Zomernesten van de hazelmuis in Zuid-Limburg. Ecologie en verspreiding. *Natuurhist. Mndbl.* 84 (8): 200-212.
- Foppen, R.P.B., L. Verheggen & M. Boonman (in voorbereiding). Biology, status and conservation of the hazel dormouse (*Muscardinus avellanarius*) in The Netherlands. *Lutra*
- Laar, V. van, 1984. Verspreiding en habitatkeuze van de hazelmuis *Muscardinus avellanarius* (L., 1758) in Nederland. *Lutra* 27: 229-261.
- Verheggen, L.S.G.M., 2002. Hazelmuisinventarisatie 2001. Een onderzoek naar de verspreiding van nesten in actuele en potentiële leefgebieden in Zuid-Limburg. VZZ-rapport 2001.31. VZZ, Arnhem/adviesbureau Natuurbalans-Limes Divergens, Nijmegen.

Martijn Boonman
Bureau Natuurbalans - Limes
Divergens, Postbus 31070,
6503 CB Nijmegen.

VLEERMUIZEN OP DEFENSIETERREINEN

Fons Bongers

Vleermuizen krijgen sinds omstreeks 1985 bijzondere aandacht bij het beheer van defensieterreinen. In dat jaar waren belangrijke overwinteringsobjecten op militaire domeinen bekend, onder meer op de Zuidoost Veluwe en in de Zuidhollandse duinen. In 2000 werd de landelijke betekenis van defensieterreinen voor onderzoek en bescherming van vleermuizen door Defensie onderkend. Dit leidde tot coördinatie van onderzoek en bescherming en verdere intensivering daarvan. Nu, na 2½ jaar Vleermuiswerkgroep Defensieterreinen, blijkt die inzet een juiste te zijn geweest. Een aanpak met louter winnaars.

Historie

Omdat de landelijke betekenis van defensieterreinen voor overwinterende vleermuizen groot was, doordat bij de wintertellingen in Nederland ongeveer 20% van de vleermuizen hier werd waargenomen, werd in 2000 de Vleermuiswerkgroep Defensieterreinen opgericht door een aantal mensen dat reeds jaren (soms meer dan vijftien jaar) was betrokken bij vleermuisonderzoek op deze terreinen.

Defensie heeft veel onroerend goed in gebruik: totaal ongeveer 30.000 hectare. Een belangrijk deel van de defensieterreinen bevindt zich in de schaarse Nederlandse natuur; vaak zelfs in sleutelposities van de ecologische hoofdstructuur, doordat de meeste oefen- en schietterreinen hun militaire functie kregen in de 19e en in de eerste helft van de 20e eeuw. In de terreinbehoefte kon eenvoudig worden voorzien: er waren woeste gronden in overvloed. Vliegvelden werden in de 20e eeuw eveneens aangelegd in de weidse buitengebieden. Daar was de grond het goedkoopst en er hoefden meestal slechts enkele eigenaren te worden uitgekocht en de overlast van startende en landende militaire vliegtuigen was daar het geringst.

Veel defensieterreinen liggen in gebieden die naderhand, vanuit het landelijke

natuurbeleid, een belangrijke ecologische functie toegewezen hebben gekregen. Hierdoor wordt van Defensie een bijzondere inspanning verlangd bij het terreinbeheer. Deze inspanning, die ondermeer natuuronderzoek en natuurbeheer omvat, wordt tegenwoordig in steeds meer gevallen in samenwerking met buurtbeheerders verricht.

Inventarisatie en monitoring

In 1994 is, als samenwerking tussen de Ministeries van LNV en Defensie, een langlopend landelijk inventarisatie- en monitoringsproject opgezet van de natuur op defensieterreinen. Per terrein wordt de betekenis voor de natuur vastgesteld aan de hand van onderzoek aan vegetatie, broedvogels, dagvlinders, libellen en incidenteel ook andere diergroepen. Samen met de terreinbeheerder wordt vastgesteld hoe de natuurwaarden verder kunnen worden ontwikkeld. Voor toekomstige monitoring wordt bovendien per terrein vastgesteld welk onderzoek bij vervolginventarisaties moet worden betrokken. Dit soort inventarisaties en de evaluaties van het gevoerde beheer vinden in principe eens per 4-5 jaar plaats.

Het inventarisatieteam van defensieterreinen doet geen onderzoek aan vleermuizen of andere zoogdieren. Wel worden resultaten van onderzoeken van anderen verzameld en mede gebruikt

Het fort bij Everdingen wordt gebruikt door Defensie en ook door vleermuizen. Foto: Fons Bongers

voor de waardering van terreinen en het opstellen van beheersadviezen.

Bijzondere natuur dankzij defensiefuncties

Het project heeft veel waardevolle gegevens opgeleverd. Voor een belangrijk deel blijken de natuurwaarden terug te voeren op de omvang van terreinen en op de ligging daarvan in omvangrijke bos- en heidelandschappen of aan de kust. Ook is echter gebleken, dat een aanzienlijk deel van de natuurwaarden op defensie terreinen hun oorsprong ontleent aan een beheer dat juist gericht is op het militaire gebruik van die terreinen. Dus: bijzondere natuur dankzij de defensiefuncties. En één van de belangrijke natuurwaarden van defensie terreinen is hun betekenis voor vleermuizen.

Verblijfplaatsen van vleermuizen op defensie terreinen

Het komt vooral door de aanzienlijke hoeveelheid buiten gebruik zijnde ondergrondse ruimten dat de defensie terreinen zo belangrijk zijn. Deze bestaan uit bunkers, kelders, wateropslagplaatsen, gangen waar leidingen door lopen, en overdekte loopgraafstelsels uit de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast heeft Defensie nog enkele forse historische verdedigingswerken in eigendom. Dit zijn de forten, die voor Defensie nog steeds van belang zijn, dan wel niet als verdedigingswerk, maar

vooral als opslagplaats. Als verblijfplaats voor vleermuizen zijn zij vooral in de wintermaanden belangrijk.

Een nieuw soort onderkomens is gebouwd tijdens de Koude Oorlog. Op de militaire vliegvelden werd toen een groot aantal kleine, ondergrondse schuilplaatsen aangelegd, die in de winter vorstvrije schuilplaatsen bieden aan, voornamelijk, grootoorvleermuizen.

Tenslotte is er, in het kader van natuurontwikkeling op defensie terreinen, sinds 1997 een drietal speciale vleermuiskelders aangelegd met gebruik van betonnen kokerelementen, die vrijkwamen bij de sloop van schuilplaatsen en duikers. In de winter 2001-2002 overwinterde hier een vijftigtal vleermuizen.

Onderzoek

Met het verzamelen van gegevens over vleermuizen op defensie terreinen is in 2000 begonnen. Het bleek echter, dat sommige terreinen al sedert de vijftiger jaren door anderen werden bezocht in het kader van de landelijke wintertellingen. Van vele tellingen bleek de terreinbeheerder niet op de hoogte te zijn en de telgegevens bleken niet beschikbaar. Dit vond de werkgroep niet aanvaardbaar, omdat de betekenis van de defensie terreinen voor vleermuizen van wezenlijk belang is voor het natuurbeheer.

INVENTARISATIEGEGEVENS WINTER 2001 - 2002

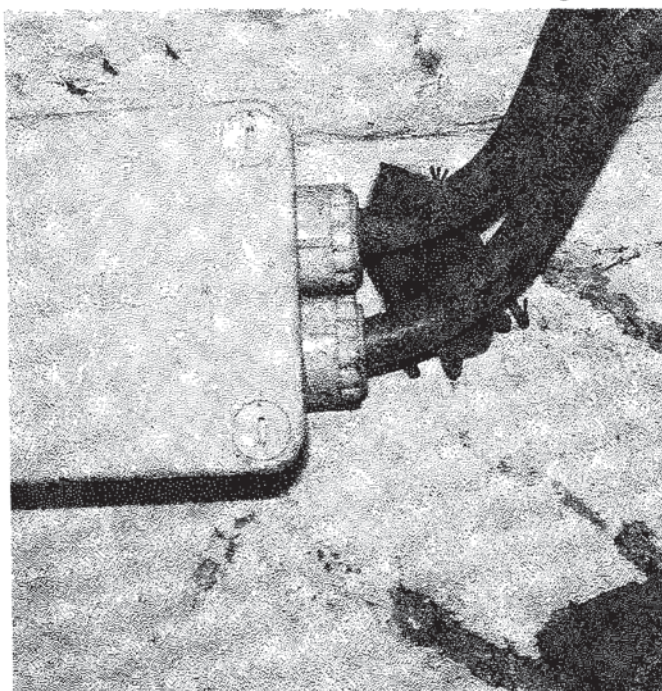
	kelders	gangen	forten	bunkers	schuil- plaatsen	putten	Totaal
Aantal bezette winterobjecten	19	15	4	33	22	1	98
Aantal lege winterobjecten	23	1	0	24	39	4	94

AANTALLEN VLEERMUIZEN

Niet op soortnaam te brengen	28	2	22	2	-	2	56
Baardvleermuizen	8	-	159	38	2	-	207
Franjestaart vleermuizen	51	13	4	32	-	-	100
Vale vleermuizen	1	-	-	-	-	-	1
Watervleermuizen	1.125	374	94	131	12	4	1.740
Meervleermuizen	36	43	-	1	-	-	80
Dwergvleermuizen	-	-	4	-	-	-	4
Grootoorvleermuizen	42	8	14	49	34	4	151
TOTAAL	1.291	440	297	253	48	10	2.339

Tabel 1: Geïnspecteerde objecten en aantallen overwinterende vleermuizen in de winter van 2001 - 2002.

...gangen waar leidingen door lopen... Hier een watervleermuis met KEMA keur. Foto: Fons Bongers

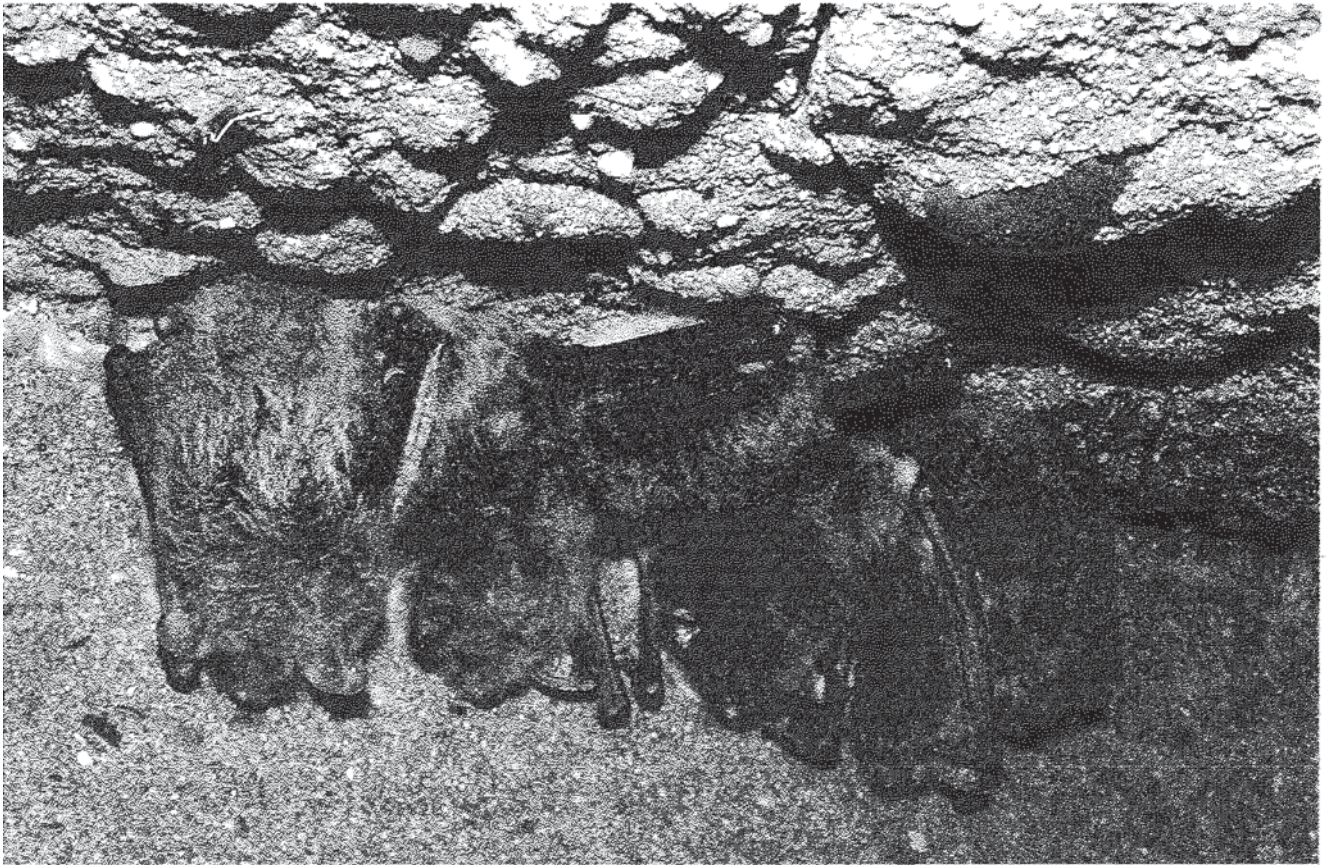

Naspeuringen brachten aan het licht dat, tot en met de winter 2001 - 2002, maar liefst 248 wintertellingen op defensieterrainen plaats hebben gevonden, variërend van 36 keer per terrein sedert de 50'er jaren tot één maal, voor het eerst in de vorige winter.

In de database van de landelijke wintertellingen zijn, tot en met de telgegevens uit de winter 2001 - 2002, in totaal 22.687 vleermuizen opgenomen. In het telseizoen 2001 - 2002 werden in 24 van de 33 defensieterrainen totaal 2.339 vleermuizen geteld. In figuur 1 is weergegeven welke aantallen in de onderscheiden typen objecten zijn aangetroffen. Onder 'gangen' worden vooral verstaan: overdekte loopgraafstelsels met aanliggende bunkers en kamers.

Resultaten

Analyse van de wintertellingen levert inzichten op over voorkeuren voor typen onderkomens, over de relatie tussen nieuw-beschikbare onderkomens als deze in de nabijheid van bestaande

Watervleermuizen op de vliegbasis Soesterberg.
Foto: Fons Bongers

onderkomens liggen en over de aantalsontwikkelingen per soort. Deze gegevens worden jaarlijks in een jaarverslag beschreven. De belangrijkste conclusie tot nu toe is, dat het van groot belang is goede winterobjecten goed te beschermen. Dit levert voor vleermuisbescherming meer nuttig effect op dan het beschikbaar stellen van meer, of het verbeteren van bestaande objecten. Uit de tellingen in de jaren 1998 - 2002, waarin de aantallen vleermuizen op defensie-terreinen jaarlijks gemiddeld met ongeveer 12,5% toenamen, blijkt die toename voor het overgrote deel plaats te vinden in de "goede" winterobjecten. Namelijk in de objecten die reeds meerdere jaren in gebruik zijn en die jaarlijks minimaal 20 (tot 800) dieren herbergen. In de komende jaren zal dit proces nauwgezet worden gevolgd en beschreven.

Vleermuiswerkgroep

Defensie-terreinen: VWG-DEF

De Vleermuiswerkgroep Defensie-terreinen (VWG-DEF) is een samenwerkingsverband van in totaal 14 vertegenwoordigers uit het vastgoedbedrijf en ingenieursbureau van Defensie (DGW&T), de vogelwachten van militaire vliegvelden, de Vleermuiswerkgroep Nederland en de VZZ. Het doel

van de werkgroep is het bevorderen van vleermuisbescherming en vleermuisonderzoek op defensie-terreinen door regionale vrijwilligers in staat te stellen inventarisaties uit te voeren en adviezen te geven voor bescherming. Leden van de werkgroep houden zich verder bezig met inrichting en beheer van vleermuisverblijfplaatsen en met het geven van voorlichting, het doen van publicaties over en PR voor vleermuizen op defensie-terreinen.

De VWG-DEF streeft naar uitbreiding van de samenwerking tussen vleermuiswerkers, onderzoekers, natuurgenieters en het professionele natuurbeheer. In 2002 is begonnen met een intensivering van vleermuisonderzoek in zomerhabitats. Deze activiteiten zullen in samenwerking met lokale en regionale vrijwilligers in de komende jaren verder worden uitgebreid.

Fons Bongers
Abcouderstraatweg 77
1105 AA Amsterdam Zuidoost

WAAR NEMINGEN

Vallende boommarters, niet kapot te krijgen!

Sinds 1993 inventariseer ik in een aantal gebieden op de Veluwezoom het gebruik van holle bomen door boommarters (Lutra 43(2)). Dat gebruik is te herleiden aan latrines en prooiresten bij holle bomen. Op de Veluwe zijn die sporen in de periode november tot juli te vinden. Op dinsdag 26 november 2002 liep ik een eerste verkennend rondje op de Imbosch (Veluwezoom), langs de bomen die voorgaande jaren bij boommarters in trek waren. In een beukenvak vond ik, in en onder een levende afgebroken holle beuk, ongeveer 8 uitwerpselen, waarvan er één kakelvers was. Direct besloot ik om in de schemering terug te komen en te kijken wat er te voorschijn zou komen.

Om 16.30 uur vleide ik mij tegen een boom in de buurt en wachtte af. Om 17.31 uur hoorde ik zacht gekrabbel aan de stam en kort daarop werd, tegen de half bewolkte hemel, het silhouet van een klimmende boommarter zichtbaar.

Gezien het formaat denk ik dat het een vrouwtje was. Zij klom één van de twee nog aanwezige zijtakken in en balanceerde, ongeveer zeven meter hoog, op de dunne twijgen. De boommarter maakte vervolgens een sprong van ongeveer één tot twee meter om in een zijtak van de naaststaande dode beuk te komen. Blijkbaar kreeg ze niet voldoende grip, aangezien ze (geluidloos) naar beneden stortte. De klap waarmee ze neerkwam was verre van geluidloos en de schrik zat er bij mij goed in. Ze was echter amper op de grond of ze 'vloog' tien meter verder al weer een boom in, alsof er niets aan de

hand was. Via de toppen van die boom vertrok ze naar de rand van het beukenvak de dichte begroeiing in.

Dat boommarters van enkele meters hoogte uit een boom springen en daar niets aan overhouden, had ik al eens

meegemaakt. Ook het vallen van enkele weken oude jongen had ik al eens meegemaakt; dat is zeker niet zeldzaam. Soms raakt het jong in kwestie daarbij gewond of sterft het uiteindelijk. Schijnbaar zijn volwassen boommarters erop gebouwd om valpartijen van relatief grote hoogte te overleven zonder er een schrammetje aan over te houden (behalve flinke spierpijn de volgende dagen?). Als boommarter lijkt het mij ook wel verstandig om tegen een stootje te kunnen als je door de boomkruinen rent en springt.

Vilmar Dijkstra

Overdag jagende vleermuis

Jaren terug (maart/april 1996) trachtte ik, langs de Geul in Zuid-Limburg, ten zuiden van Epen vlak voor de Belgische grens, foto's te maken van een waterspreeuw. Het jaar daarvoor kwam deze vogel hier tot broeden. Juist ten zuiden van de Volmolen aldaar is een kleine stuw, waar de vogel geregeld kwam foerageren. In plaats van een waterspreeuw zag ik echter een vleermuis vliegen! Op zich is dat niet zo opmerkelijk, maar het beestje trok zich van mijn aanwezigheid niets aan en vloog jagend boven het water, vlakbij een kleine brug. Het viel niet mee om de vleermuis scherp in beeld te krijgen, maar het resultaat viel niet tegen. Het is moeilijk om vanaf de foto vast te stellen om welke soort het ging. Via Zoogmail heb ik om determinatie gevraagd, wat een aantal reacties opleverde. Volgens de één zou het een watervleermuis kunnen zijn, maar is daarvoor wel vrij groot, hoewel dat moeilijk goed is vast te stellen op de foto's. Een ander twijfelde tussen een watervleermuis en franjestaart. De zeer lichte buik zou wijzen op een franjestaart, maar ook watervleermuizen hebben een relatief lichte buik. Op de foto

van boven af wijst de vachtkleur op een franjestaart, maar de oren lijken daarvoor te klein. De vleugels lijken echter relatief breed en er zijn geen uitstekende grote voeten te zien, wat wijst op franjestaart. Een derde deskundige dacht in eerste instantie aan een franjestaart, maar kwam uiteindelijk uit op een meervleermuis, vooral ingegeven door het forse formaat. Wij kwamen er niet uit, maar deze vleermuis heeft in ieder geval het bloed van de vleermuiskundigen wat sneller doen stromen.

Ben Selten

Sputende potvissen in de Golf van Biskaje

Hoe vaak heb ik niet zitten wegdromen in mijn zoogdie-rengids bij de walvissen en dolfijnen: zo onbereikbaar en ver weg dacht ik. Maar volgens de Engelse veldgids 'Whales & Dolphins of the European Atlantic', die hierna wordt besproken, kun je in de Golf van Biskaje en in het Engels Kanaal 26 soorten walvissen en dolfijnen waarnemen. Zoveel soorten en zo dicht bij huis! Dat dit waar is heb ik onder-vonden tijdens een driedaagse tocht op de veerboot van Portsmouth (UK) naar Bilbao (Spanje). Vol opwindning stapte ik op 21 september 2002 met mijn kersverse echtgenoot op de 'Pride of Bilbao' van P&O-ferries om drie dagen lang, vanaf dek 11 ongeveer 32 meter boven de golven, over zee te speuren naar zeezoogdieren.

De eerste ochtend konden we aan boord van het schip in de bioscoop een lezing bijwonen van een natuurgids, die tijdens de boottocht op dek 11 uitleg geeft over de zeezoogdieren en zeevogels die worden waarge-nomen. Op dit dek is ook een groot informatiepaneel met duidelijke tekeningen om je te helpen bij het herkennen van de walvissen en dolfijnen die je kunt waarnemen. Al snel werden de eerste tuimelaars en bruinvissen gezien, gevolgd door twee dwergvinvissen.

Toen we 's middags de Golf van Biskaje bereikten, daar waar het ondiepe Engels Ka-naal overgaat in de diepe oceaan, zagen we een grote groep gewone dolfijnen en een kleine groep gestreepte dol-fijnen, die de boeggolven van de veerboot als speelterrein hadden gekozen. Heerlijk om naar te kijken tot de opwindning tot een hoogtepunt steeg toen iemand riep dat er spuitende walvissen te zien waren. Het ging om vijf potvissen en een gewone vinvis. Met behulp van kijkers en telescopen konden

deze walvissen goed bekeken worden. De natuurgids vertel-de ons dat de potvissen vaak 50x spuiten (ademhalen) en dan weer duiken om ongeveer vijftig minuten onder water te zoeken naar voedsel. Doordat ze vrij snel waren opgespoord konden we de potvissen en de vinvis een paar minuten goed volgen, tot ze weer gingen duiken. Een adembenemend gezicht. Ook verrassend om twee soorten walvissen gelijk-tijdig te zien. Een groep van 115 grote pijlstormvogels zorgde ook voor de nodige opwindning. Aan het eind van de dag kon-den we lekker napraten in een speciale 'zeezoogdierenkamer'. Op de wanden was informatie aangebracht van alle zee-zoogdieren die je tijdens de boottocht kunt waarnemen. De vaarroute was op de muren aangegeven, met daarbij de soorten die op dat deel van de route het meest worden waar-genomen. Deze informatie is verzameld door onderzoekers van ORCA, een Engelse orga-nisatie die twee maal per maand op de veerboot mee-vaart in het kader van een monitoringsproject dat al enige jaren loopt en waarvan de resultaten op een website wor-den gepubliceerd. Tijdens ons verblijf aan boord was dit onderzoeksteam ook aanwezig. Zo konden wij onze waarne-mingen vergelijken met die van hen. Het is fijn als deskundigen jouw waarnemingen bevesti-gen. Ook krijg je te horen wat je gemist hebt (gelukkig niet zo veel).

De tweede dag kwamen we in de ochtend in Bilbao aan. Na een kort oponthoud vertrokken we eind van de ochtend weer richting Portsmouth. Vlak bij de kust zagen we zeven grien-den aan bakboord en misten we acht tuimelaars aan stuur-boord. Met enige regelmaat werd een spuitende walvis (vin-

vis?) gemeld, maar deze kregen we niet goed in beeld. Er was ons verteld, dat we die middag over een diepe 'canyon' zouden varen, waar vaak Cuviers spits-snuitdolfijnen worden gezien. Aan het eind van de dag hoor-den we dat er door het onder-zoeksteam drie aan stuurboord waren gezien (zelfs springend uit het water wat erg bijzonder is), maar deze hebben wij dus gemist, doordat we op dat moment naar zeevogels aan bakboordzijde zaten te kijken. Flink balen dus, maar als troost gaf het onderzoeksteam ons een heerlijke pint bier.

De derde dag, bij het krieken van de dag, weer op onze uit-kijkpost en meteen beloond met een grote groep bruin-vissen dicht bij de Franse kust. Omdat we zo fanatiek waren mochten we van Dylan Walker (auteur van de bovengenoem-de determinatiegids) mee naar dek 12 boven de stuurhut, waardoor je ook vóór de boot kon kijken. Dit leverde ons niet alleen twee Risso's dolfijnen (grijze dolfijnen) op, die samen met een tuimelaar naar de boeggolven kwamen, maar ook drie stormvogeltjes. Die mid-dag werd door de natuurgids in de bioscoopzaal filmmateriaal getoond van waarnemingen die vanaf de veerboot waren opge-nomen. Om bij te watertanden zo mooi. Veel te snel kwam de bootreis tot een einde. Tijdens deze tocht zijn 10 van de 26 zeezoogdiersoorten waar-genomen die je kunt zien op deze tocht, waarvan wij er 9 hebben gezien. Het herkennen van zeezoogdieren is, met een goede voorbereiding en met ondersteuning van de natuur-gids, een haalbare zaak. We hebben ervan genoten en reken maar dat we deze tocht nog eens over gaan doen!

Kris Joosten

Meer informatie:

<http://www.poportsmouth.com>.

<http://www.companyofwhales.co.uk>.

HYP ERLINK

WEBSITES

BRAKWATERZWEMMERS

Beheerder: Natuurpunt - afdeling Antwerpen Noord.
url: <http://swim.to/zeezoogdieren>
Onderwerp: zeezoogdieren in onze rivieren en getijdengebieden.
Taal: Nederlands.

Het zeezoogdierenportaal maakt deel uit van de schorrenwebsite die allerlei informatie verschaft over de brakwaterschorren van de Schelde. Het bundelt de meest recente waarnemingen en strandingen van zeehonden en walvisachtigen langs de Belgische kust en in het mondingsgebied van de Schelde. De feiten worden overzichtelijk weergegeven en tal van links maken het mogelijk op de informatie door te boren en bijkomende inlichtingen te vergaren. Bijzondere bezoeken van dolfinen en zeehonden aan de Schelde worden op de voet gevolgd en omstandig gedocumenteerd met krantenknipsels, fotoreeksen, beeldpresentaties, kaarten, datasets en meer diepgaande artikels. Zeehondenvirussen en bedreigende olievlekken vullen bijwijken de actualiteit aan en houden vaak angstwekkende scores bij. Uiteraard is er ook plaats voor spotters, wier bijdragen aan de databank van zeezoogdierwaarnemingen erg worden gewaardeerd.

DE GROTE UITDAGING

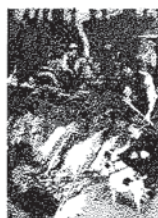

Beheerder: BBC.
url: <http://www.bbc.co.uk/nature/animals/mammals/>
Onderwerp: zoogdieren interactief.
Taal: Engels.

Mag het ook eens minder ernstig? Op de Engelse televisiezender BBC liep de afgelopen weken een bijzonder fraaie en verbazingwekkende serie over het leven van de zoogdieren. Naar aanleiding van het programma is een uitgebreide webstek gelanceerd die kennis en spel met elkaar veecht. Mogelijk is het niveau van kennis-, woord-, geluid- en behendigheidspelletjes niet voor bollebozen weggelegd, maar die kunnen zich verkneukelen aan smaakmakende video's en verhelderende artikels over uiterst merkwaardige zoogdiergedragingen. Zoals het de BBC als natuurfilmproducent betaamt is de beeldinformatie meer dan uitzonderlijk, waardoor ook de mond van doorwinterde zoogdierkenners wel eens opvalt van verbazing. En mocht jij niet verzadigd geraken, dan kan je naar hogere informatieniveaus doorstoten, je vergapen aan bizarre zoogdieren in 'Mammals Up-close', de vele trucjes en weetjes doorgronden in 'The scenes behind' of de 'The science behind' danwel je kennis delen op het discussieforum. De veelzijdige aanpak en evenwichtige combinatie van woord en beeld maken het geheel bijzonder interessant en bezorgden mij alvast urenlang kijk- en leesplezier.

OP DE SCHOP

Beheerder:
AVES-Groupe de travail blaireaux.
url: <http://users.chello.be/cr29123/blaureau/home.htm>
Onderwerp: bouwjacht op dassen.
Taal: Frans.

Misschien was u de mening toegedaan dat de jacht op dassen in onze westerse beschaving tot het ver-

leden behoort. Niets is minder waar. Hiervan getuigt het veelzijdig verenigingsleven in buurland Frankrijk, dat onder meer het uitgraven van dassen als volksvermaak hoog in het vaandel draagt. Thans gaan stemmen op om deze diep gewortelde traditie ook in Wallonië te hervatten en met een Voerense boerenkinkel als landbouwminister is geenszins uitgesloten dat deze wensdroom gauw werkelijkheid wordt. De dassenwerkgroep van de Waalse natuurvereniging AVES heeft op z'n website een uitvoerig dossier over de bouwjacht op dassen samengesteld met links naar sites van enkele Franse kwajongens. Kwestie van een voorsmaakje te geven van wat ons mogelijk te wachten staat. Je moet de site echter niet alleen voor kommer en kwel bezoeken, want hij is rijkelijk gevuld met andere, doorgaans meer heugeniswaardige weetjes over de das in België en verre omstreken. In de veelheid aan dasseninformatie op het internet een buitenbeentje dat niettegenstaande zijn bescheiden aanpak een eervolle vermelding verdient.

KLEINE ZELDZAAMHEID

le grand HAMSTER

Beheerder: G. Baumgart, Groupe de protection et de développement de la nature en Hesbaye (AVES).
url:
<http://hamster.ht.st/>
<http://mrw.wallonie.be/dgrne/ong/refuges/hamster.html>
Onderwerp: de hamster in de Elzas en in Haspengouw.
Taal: Frans.

Hij was een tijdlang spoorloos geraakt op het internet, maar zeer recent weer opgedoken: de website over 'le grand hamster' van de

Franse hamsteronderzoeker Baumgart. Algauw blijkt dat de site op zich niet veel meer om het lijf heeft. Het is duidelijk dat Baumgart meer geïnteresseerd is in het toegankelijk maken van informatie dan in het zelf informatie verstrekken. De site haalt zijn bijzondere waarde enkel uit de verwijzingen naar andere informatiebronnen, zoals enkele aanbevelingen en verslagen van de Raad van Europa en, niet in het minst, zijn eigen studiewerk over de hamster in de Elzas. Omdat ik het niet op mijn geweten wil hebben, dat u op uw honger blijft zitten heb ik er maar meteen een tweede Franstalige hamstersite aan vastgekleefd. Kwestie van klachten te vermijden. Deze gaat deels over dezelfde feiten, maar is op dat vlak beduidend beter gestoffeerd. Bovendien verschaft de site inzicht in de verspreiding van de hamster in België waarvan de kern in de Haspengouwse regio ligt.

ELEKTRONISCHE NIEUWSBRIEVEN

L'INFOLOUPS

Beheerder: Direction régionale de l'environnement Provence Alpes Cote d'Azur ~ Florent Favier - Aix-en-Provence/Frankrijk.
Adres: florent.favier@paca.
environnement.gouv.fr
Onderwerp: wolven in Frankrijk.
Taal: Frans.

Ik zou u kunnen overstelpen met informatie over wolven, want het internet puilt ervan uit. Ik mag dus best kieskeurig zijn. Doch nu de wolf in Frankrijk opnieuw een vaste stek heeft gevonden, mag een streekeigen site niet ontbreken. Door een co-financiering van de Europese Unie en de Franse regering werd een LIFE-project opgestart dat de terugkomst van de wolf

in de Franse Alpen ondersteunt. Eén van de middelen om dit initiatief een duwtje te geven, is de uitgave van de digitale nieuwsbrief 'L'infoLOUPS'. Het eerste nummer werd reeds in 1996 gepubliceerd, maar de uitgave komt nu pas goed op dreuf. Men kan zich zowel op de geschreven als de digitale versie abonneren, per e-mail of via de fraaie en uiterst informatieve website. De reeds verschenen nummers kan u opvragen via het digitaal archief van het tijdschrift onder <http://www.paca.environment.gouv.fr/> (volg link >Faune et Flore > Loup).

DIGITALE PUBLICATIES

WILDOPSTOPPINGEN:

Dieren moeten zich in hun leefgebieden ongehinderd kunnen verplaatsen. Daar, waar hun leefgebieden door wegen, kanalen en andere hindernissen worden doorsneden, worden steeds vaker veilige oversteekvoorzieningen aangelegd. Deze presteren echter niet allemaal even goed. Van de 303 voorzieningen in Zwitserland bleken er 47 in het geheel niet te werken, terwijl de helft onvolkomenheden vertoont en enkel nog een derde geheel intact is gebleven. Reden voor de Zwitserse 'Infodienst Wildbiologie & Oekologie' om duidelijke richtlijnen uit te werken en in een publicatie te gieten.
<http://www.wild.unizh.ch/aktuell/index2.html>

ABSTRACT

Eind augustus vorig jaar was het verzamelen geblazen voor alle Europese vleermuisonderzoekers voor het negende Europese Symposium voor Vleermuizen-

onderzoek. Wat ze daar allemaal besproken en bediscussieerd hebben, is te lezen in de 'Abstracts' van het symposium, die terug te vinden zijn op www.vleermuis.net (volg link >literatuur >verslagen).

ZEEHONDENPLATFORM:

Het platform werd in 2000 opgericht en diende de gezondheidstoestand van de zeehondenpopulatie in de Waddenzee te beschrijven, aanbevelingen voor onderzoek te doen en bouwstenen te leveren voor het toekomstig beleid, onder meer met betrekking tot de zeehondenopvang. Thans ligt het afsluitend rapport voor. Het bestaat uit acht hoofdstukken over de populatieontwikkeling en strandingen van zeehonden, hun gezondheid, de effecten van verstoring en zeehondenbeheer, ethische aspecten van menselijke interferentie, internationale verdragen en Nederlandse wetgeving.
<http://www.minlnv.nl/infomart/dossiers/zeehond/infidz04.pdf>

SURF OOK EVEN NAAR:

HERTEN EN MUIZENISSEN:

Artikel uit het tijdschrift 'Forestry' over het effect van edelherten op bosbewonende muizen.
http://www3.oup.co.uk/foresj/hdb/Volume_74/Issue_03/pdf/740277.pdf

LAST VAN BESCHERMDE DIEREN:

Twee folders en bijhorende flyers informeren over mogelijke oplossingen voor overlast, veroorzaakt door respectievelijk vleermuizen en steenmarters.
<http://www.minlnv.nl/thema/dier/vleermuis/brochure/infidvb05.htm>

H Y P E R L I N K

BESPREKING

De das in Nederland

Is kennis over aantallen, trends en (veranderingen in) verspreiding van een soort onmisbaar, als je die soort goed wil kunnen beschermen? Ja, alleen dan kan men immers weten of maatregelen, die voor een soort getroffen zijn, effect hebben, of dat er misschien nog extra inspanningen nodig zijn.

Daarom is het verheugend dat er een rapport is uitgebracht over een onderzoek naar de status van de das in de periode 1995-2000.

Hoe bepaal je de status van de das? Simpel het aantal dieren in Nederland tellen is onbegonnen werk: dassen zijn schuwe, nachactieve dieren. Om te weten te komen hoeveel dieren er in één enkele burcht wonen, is het al noodzakelijk vele nachten bij die burcht te posten. Voor heel Nederland is dat echter ondoenlijk.

In dit rapport is gekozen voor het bepalen van de verspreiding. In 1990 en in 1995 was al van elk kilometerhok vastgesteld, of er bewoonde dassenburchten in lagen. Zo ontstond een 'stippenkaart'. Deze verspreidingsgegevens zijn nu geactualiseerd: in het jaar 2000 werd door onderzoekers naar bewoonde burchten gezocht in kilometerhokken, waar bij de eerdere tellingen burchten waren gevonden of waar dode dieren waren aangetroffen. In totaal werden ruim 2500 mogelijke burchtlocaties onderzocht! Deze data werden aangevuld met gegevens van Vereniging Das & Boom over de dassen die zij hebben geherintroduceerd. De verspreiding, die in dit rapport wordt gepresenteerd, is een minimale verspreiding: dassen die zich buiten de vindplaatsen van 1990 en 1995 hebben gevestigd en die voor-

zichtig genoeg zijn om niet te worden aangereden of te verdrinken, kunnen over het hoofd zijn gezien.

Het rapport geeft voor elke provincie waarin dassen voorkomen alle verspreidingsstatistieken: aantal kilometerhokken, aantal onderzochte burchtlocaties in 1995 en 2000, totaal aantal bewoonde burchtlocaties, het oppervlakte geschikt woongebied in 1990 en 1995. Daarnaast wordt ingegaan op toe- of afname in deelgebieden, uitgevoerde herintroducties, de resultaten daarvan en op verstoorde of verdwenen burchten.

Ook voor heel Nederland wordt de verspreiding besproken. Sinds 1960 is de verspreiding van de das flink toegenomen: van 384 bezette km² verspreidde de das zich gestaag tot 948 bezette km² in 2000! Intussen heeft de das weer min of meer de oudst bekende verspreiding van 1900, met dien verstande, dat er nu minder kilometerhokken bewoond zijn dan toen. De verschillen in groei van deelgebieden worden besproken.

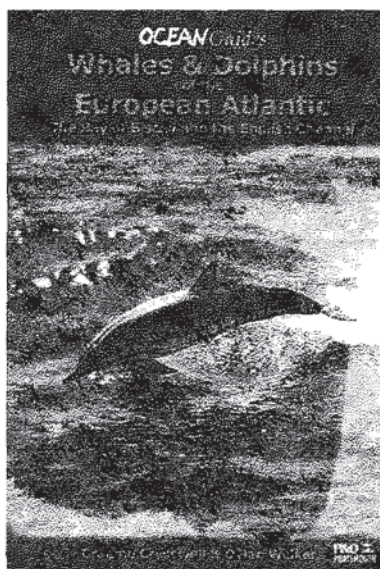
Al met al is het een boeiend en zeer leesbaar rapport, waarbij echter opgemerkt moet worden, dat sommige delen van de methode toch wat onduidelijk blijven. Zo blijft de lezer in het ongewisse over de grond waarop een kilometerhok als bewoond of niet bewoond wordt bestempeld; het aantal onderzochte kilometerhokken is lager dan het aantal bewoonde kilometerhokken. Hoe dat zit, wordt ook na meerdere keren lezen niet duidelijk. Ook wordt niet uitgelegd hoe de totale oppervlakte van geschikt woongebied van 1990 en 1995 is bepaald. Waarschijnlijk is dat te vinden in twee rapportages, die in de literatuurlijst worden genoemd, maar waarnaar in de methode, of bij de verspreidingsbesprekingen, niet wordt verwezen. Dat maakt, dat de resultaten van dit rapport pas op volle waarde kunnen worden geschat, als die rapporten erbij worden genomen.

Geert Moll, 2002. Verspreiding van de Das in Nederland 1995-2000. Rapport EC-LNV nr. 2002/150. Expertisecentrum LNV, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Ede/Wageningen.

Jasja Dekker

Wat zwemt daar?

In Amerika en Canada worden al jaren walvistochten georganiseerd langs locaties voor de kust waar de kans op het zien van walvissen en dolfijnen groot is. Lang dacht men, dat zo iets in Europa niet mogelijk zou zijn, hoewel er maar liefst 27 verschillende dolfijnen en walvissen in de Europese Atlantische Oceaan voorkomen. Die blijken goed geobserveerd te kunnen worden, vooral vanaf de veerboten tussen Engeland en Noord-Spanje. En nu is er, mede voor die vorm van waarnemen, de eerste determinatiegids voor walvissen en dolfijnen geschreven. De uitgave werd dan ook

gesponsord door een grote veerrederij.

Dit gidsje is duidelijk aan dat doel aangepast: het bevat geen uitgebreide verhandelingen over ecologie, bescherming, etcetera. Op een korte inleiding na gaat het vooral over herkenning en voorkomen.

De gids begint met een bespreking van de zeven families binnen de walvisachtigen die in de Europese Atlantische oceaan gezien kunnen worden, met daarbij de uiterlijke kenmerken van die families. Het belangrijkste deel van de gids wordt natuurlijk gevormd door de soortbeschrijvingen. Aan elke soort worden twee halve pagina's gewijd: één met uiterlijke

kenmerken, tips voor identificatie, gedrag, status en verspreiding. Deze laatste wordt ook afgebeeld op een kaartje, waarbij door middel van kleuren onderscheid wordt gemaakt in delen van het besproken gebied waar de soort zelden, soms of regelmatig waargenomen wordt. Ook is op deze pagina een kleine tekening geplaatst van de besproken soort.

De pagina er tegenover geeft een foto van een dier, zoals het op volle zee gezien kan worden: vaak dus aandacht voor karakteristieke delen als de staart, de rug met rugvin en, bij de dolfijnen, vooral de zijkant en de kop.

De gids sluit af met de duiksequenties van een aantal meer algemene walvissoorten en met een pagina over bescherming, onderzoek en het belang van walvisobserverende vrijwilligers daarvoor.

Hoewel de gids is geschreven voor passagiers van de veerboten door de Golf van Biskaje en voor hen waarschijnlijk pas echt tot zijn recht komt, is zij ook leuk voor thuisblijvende zeezoogdierenfans.

G. Cresswell & D. Walker, 2001. *Whales & Dolphins of the European Atlantic. The Bay of Biscay and the English Channel.* Wild Guides, Old Basing. ISBN 1903657008. € 17,50.

Jasja Dekker

Ecologie, trek en genetica van vleermuizen die iets met bossen hebben

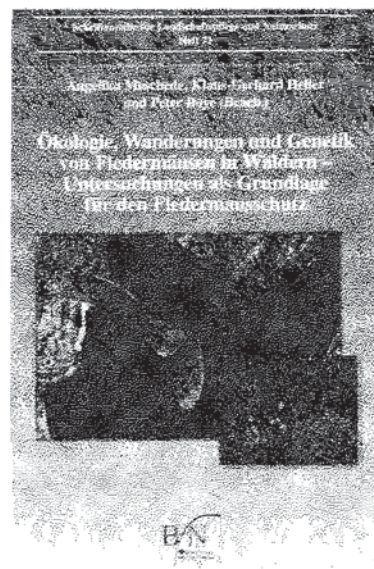
In Zoogdier 12(2) heb ik aandacht besteed aan het Duitse onderzoeksproject naar vleermuizen in bossen, Untersuchungen und Empfehlungen zur Erhaltung der Fledermäuse in Wäldern, dat uitmondde in twee uitstekende publicaties. Namelijk de algemene synthese van de bijeenbrachte kennis en informatie: A. Meschede & K.-G. Heller, 2000. *Ökologie und Schutz von Fledermäusen*

in Wäldern. Band I. - Bundesamt für Naturschutz/Landwirtschaftsverlag.

Schriftenreihe für Landschaftspflege und Naturschutz. Heft 66:1-374 en een brochure: *Fledermäuse im Wald - Informationen für den Waldbewirtschafter*. Deutscher Verband für Landschaftspflege/Bundesamt für Naturschutz. 20 pp.

De twintig deelprojecten, die hebben gediend als de gedetail-

leerde ondergrond van die synthese, zijn nu als artikel gepubliceerd en gebundeld in Heft 71 van de 'Schriftenreihe für Landschaftspflege und Naturschutz'. Een geweldige bundeling van verschillende onderzoeken naar manieren om de relatie tussen vleermuizen en bossen en bostypen te onderzoeken. Gegevens over voorkomen van soorten, bosoppervlakten en bostypen werden door middel van GIS geanalyseerd. Het voorkomen van soorten in diverse grote bosgebieden in Duitsland is intensief geïnventariseerd met verschillende methoden van

vangen met netten, vleermuis-kasten tot en met de detector. Jachtgedrag en habitatkeuze van 'bossoorten' zijn door middel van telemetrie onderzocht en er is gekeken naar het prooi-spectrum door analyse van de faeces. Met behulp van ringen en door een genetische analyse van populaties van rosse vleermuizen in verschillende delen van Europa is getracht nieuw licht te werpen op het trekgedrag van deze soort. Geweldig om te zien hoe het mitochondriaal DNA, dat alleen van vrouwtje naar vrouwtje overerft, aangeeft dat de kraamgroepen heel nauw verwante en plaatstrouwe groepen zijn, ook al leggen de vrouwtjes grote afstanden af tussen

zomergebied en wintergebied, terwijl er tegelijk dwars door Europa nauwelijks genetische structurering te vinden is door het over grote afstanden verspreiden van kern DNA door de mannetjes. Toch is er enige structurering. De Franse dieren wijken af van de Italiaanse en van de Centraal-Europese en Oost-Europese dieren, die onderling weer op elkaar lijken. Dat ondersteunt de gedachte dat, na de laatste ijstijd, het met name de dieren uit Zuidoost-Europa geweest zijn die ons deel van Europa weer koloniseerden. Ook de dieren in het massawinterverblijf in Kiel in Noord-Duitsland onderscheiden zich weer wat van de rest. Dat duidt op een regionale Noordwest-Europese populatie, inclusief Scandinavië, die om een of andere reden minder uitwisselt met de Oosten Centraal-Europese dieren. En dat past weer precies bij wat we van Bels e.a. uit Nederland kennen, waar de dieren helemaal niet zo vreselijk ver lijken weg te trekken. Dit is natuurlijk maar een klein inkijkje in één van vele interessante artikelen in deze bundel. Ik zou zeggen: aanschaffen en lezen!

Herman Limpens

Meschede, A. & K.-G. Heller & P. Boye, 2002. Ökologie, Wanderung und Genetik von Fledermäusen in Wäldern - Untersuchungen als Grundlage für den Fledermausschutz. - Bundesamt für Naturschutz/Landwirtschaftsverlag. Schriftenreihe für Landschaftspflege und Naturschutz. Heft 71:1-288. ISBN 3-7843-3612-4. Het kost € 16,- en is te bestellen bij BfN-Schriftenvertrieb im Landwirtschaftsverlag, 48084 Münster. Tel: 0049.2501.801300; Fax: 0049.2501.801351 of via de website: <http://www.lv-h.de/bfn>.

Kerkzoldernummer

"Kerkzolderbezoek is één van de leukste manieren om met vleermuizen bezig te zijn, als je het niet erg vindt om af en toe geen vleermuizen te zien. Je ontmoet interessante mensen, je bezoekt bijzondere gebouwen, je komt op vreemde plekken (dorpjes, keukens, zolders, torens). Het is romantiek, tactiek, avontuur, architectuur, cultuurhistorie en vakantie tegelijk. En soms zie je ook nog vleermuizen". Zo omschrijft Henk van Netten voortreffelijk de leuke kanten van het kerkzolderonderzoek. Hij gaat verder: "Behalve het eigen genoegen (en dat is legitiem!) zit er ook een nuttige kant aan de zaak: dankzij een contact met koster/pastoor/kerkvoogd kun je misschien een bijdrage leveren aan het beschermen van een aantal vleermuizen." Hij hanteert de juiste volgorde: de pret staat voorop en het nut volgt eventueel daarna. Dat dit onderzoek geen nachtwerk vergt, is een belangrijk voordeel.

Dit nummer van de Nieuwsbrief van de Vleermuiswerkgroep van de VZZ is speciaal gewijd aan vleermuisonderzoek op kerkzolders en in kerktorens en omvat een achttiental, vooral anekdotische, opstellen over dit onderwerp. Deze wijze van zoeken naar vleermuizen levert gegevens over verspreiding en aantallen, die met een detector niet worden gevonden (bijvoorbeeld doordat de sonar van grootoorvleermuizen heel zacht is) en vult de kennis aan over de verspreiding van een aantal vleermuissoorten. Wanneer de kerken regelmatig worden bekeken, kan dat gegevens opleveren die gebruikt kunnen worden voor het monitoren van vleermuizen. De aandacht die vleermuizen op deze manier krijgen, wijst beheerders van (kerk)gebouwen en landschapsverzorgeren er op, dat vleermuizen belangrijk zijn en bescherming behoeven. De bijdragen getuigen van een

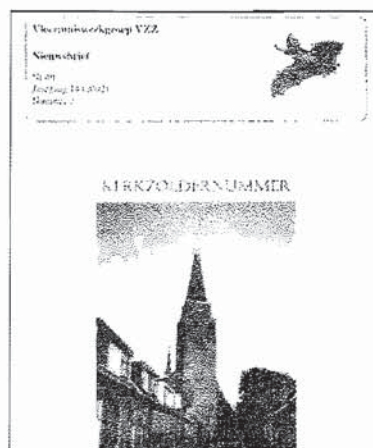
groot enthousiasme bij de onderzoekers, maar ze ontberen soms de noodzakelijke structuur. Sommige grafieken en kaarten zouden meer toegankelijk zijn als zij wat groter waren afgedrukt.

Boeiend is het overzicht van het onderzoek aan meervleermuizen in Berlikum in Friesland, dat reeds 45 jaar loopt. En leerzaam is een overzicht van technische voorzieningen die zolders toegankelijk maken voor vleermuizen en tegelijkertijd duiven en kauwen er buiten houden.

In het voorwoord van de redactie mis ik een historisch overzicht. Zoals de betekenis voor het vleermuisonderzoek van Sjoerd Braaksma, die in de zestiger jaren als eerste probeerde alle Nederlandse Kerkzolders en kerktorens te inspecteren, nagevolgd door Sluiter & Van Heerdt, die dat in de provincie Friesland nog eens herhaalden. En ook had de inleiding een overzicht mogen geven van de doelstellingen en het nut van dit soort onderzoek, waardoor dat in de bijdragen die volgen, niet nog eens herhaald had hoeven worden. Kortom, dit nummer maakt de verwachtingen niet helemaal waar, maar de liefhebber vindt er toch veel lezenswaardigs.

Wim Bongers

Kerkzoldernummer. Nieuwsbrief Vleermuiswerkgroep VZZ nr. 40 14(2) 2002. 32 pp.

FORUM

VLEERMUISBESCHERMING.... VANUIT EEN IVOREN TOREN?

In Zoogdier 13(4), december 2002, pleit Herman Limpens voor het beschermen van de leefgebieden van vleermuizen door het in kaart brengen en vervolgens beschermen van de netwerken van verblijfplaatsen, de vliegroutes en de jachtgebieden. Als natuur- en vooral vleermuisliefhebber ben ik het daar natuurlijk roerend mee eens. Ik denk echter, dat het van wezenlijk belang is, dat we met beide benen op de grond blijven staan, en dat we ons niet moeten verbeelden dat regels uit de Flora- en Faunawet of de Habitatrichtlijn op zichzelf voldoende zijn om deze bescherming te bereiken. Want zelfs het beschermen van alleen de verblijfplaatsen lukt tot nu toe nauwelijks, hoewel dat veel eenvoudiger is.

Herman schrijft: "We moeten het als een fantastische uitdaging opvatten de kansen te ontdekken, die instrumenten, zoals de Habitatrichtlijn, Natuurbeschermingswet en ook de nieuwe Flora- en Faunawet bieden, zodat we nu eens niet een gebied, of een bepaald biotoop, proberen te beschermen, maar een stelsel van (jacht)gebieden, de elementen die deze verbinden (ecologische infrastructuur), en het stelsel van verblijfplaatsen (zolders, bomen) dat daar weer bij hoort. Door in pilot projecten voor enkele soorten, wier leefgebied een zeer verschillende schaal heeft (zoals bijvoorbeeld de meervleermuis, de ingekorven vleermuis of de franjestaart) het netwerk op de kaart te zetten en als leefgebied te gaan beschermen, kan deze aanpak ontwikkeld worden".

Ik vraag mij echter af hoe groot het draagvlak is voor regels, zoals die in de Habitatrichtlijn. In de Telegraaf van 22 november 2002 schreef Jan Colijn, onder de kop 'Regels zijn regels': "Na korenwolven, boomkijkers, struweelvogels, zandhagedissen, zeggekorfslakjes, dassen, kamsalamanders en modderkruipers kan er nu weer een nieuwe soort aan de lange lijst worden toege-

voegd van zeldzame dieren die complete bouwprojecten in ons land tegenhouden: de grootoorvleermuis. Nadat er al ruim 13 jaar was gesteggeld over het nieuwbouwplan in Winterswijk leek alles eindelijk in kannen en kruiken. Tot dus de *Plecotus auritus* uit de lucht kwam vallen". Uit dit en tal van andere krantenartikelen blijkt, dat er veel onbegrip is voor de gevolgen van de Habitatrichtlijn. In zijn voordracht 'Mensen en dieren' tijdens de Algemene Ledenvergadering van de VZZ op 23 november 2002 wees de Directeur-Generaal van het Ministerie van LNV, Van der Zande, er op, dat er geluiden klinken dat men de Habitatrichtlijn in zijn uitwerking een onwerkbaar instrument vindt.

Tot nu toe spitste de bescherming van vleermuizen zich vooral toe op verblijfplaatsen. Zo worden in 'Bescherming van vleermuizen' (Voûte & Lina, 1986) vrijwel alleen voorbeelden van maatregelen in en om verblijfplaatsen genoemd. Overigens zijn er goede redenen om aan te nemen dat vleermuizen vooral in hun verblijfplaatsen kwetsbaar zijn. Ze zijn tijdens hun winterslaap volkomen weerloos. In de zomer vormen ze kraamkolonies in gebouwen of in

boomholten, waar ze, met vele tientallen, dicht opeen gepakt kunnen zitten. Door bewust of onbewust handelen van mensen, maar ook door een storm, brand of ander onheil, kan zo'n groep in één keer weggevaagd worden. Wanneer vleermuizen niet in hun verblijfplaatsen zijn, lijken ze minder kwetsbaar. Veel vleermuissoorten vertonen tijdens het voedselzoeken een grote flexibiliteit in landschapsgebruik, (zie bijvoorbeeld Anne-Jifke Haarsma over meervleermuizen, 2002). Vliegroutes lopen langs

Deze grootvleermuis is bij defensie goed beschermd. Foto: Fons Bongers

een verscheidenheid aan landschapsstructuren en in de loop van de tijd worden zij dikwijls verplaatst.

De afhandeling van problemen met huisbewonende vleermuizen was tot voor kort een taak van de Rijksoverheid. Mijns inziens is hier echter nooit in redelijke mate invulling aan gegeven, waardoor de klachten vaak bij vrijwilligers terecht kwamen. Sinds enige tijd

berust de klachtenafhandeling bij de gemeenten, die daar niet, of niet allemaal, enthousiast mee aan de slag bleken te gaan. Ik zou het redelijk vinden als mensen, die vleermuizen in huis hebben, op een eenvoudige manier in aanmerking kunnen komen voor vergoeding van kosten die zij hiervoor maken. Bij mijn weten zijn hier nooit voorzieningen voor getroffen, afgezien van bijzondere gevallen, zoals voor de restauratie van de kerk in Berlicum (Friesland), die een grote kolonie meer-vleermuizen herbergt. Bescherming van vleermuisverblijfplaatsen in bomen blijft nog ver achter bij die in gebouwen. Ik geef hier graag een praktijkvoorbeeld van de manier waarop vleermuizen nu beschermd zijn. In september 2002 kreeg ik bericht over een vleermuiskolonie in een schuur, waarvan het dak vernieuwd moest worden en waarbij er ook dakramen geplaatst zouden worden. Het bleek te gaan om een kolonie van zeker 37 bruine grootoren. De werkzaamheden zouden twee dagen daarna beginnen, waarvoor alle afspraken met de aannemer al waren gemaakt.

Wettelijk gezien zouden die werkzaamheden verboden kunnen worden, maar hoe reëel is dat in een privé-schuur op privé-terrein? Het advies bleef daarom beperkt tot het geven van aanwijzingen over manieren waarop de schade voor de vleermuizen beperkt kon blijven, onder andere door een deel van de zolder af schermen en rondom de schuur andere verblijfplaatsen aan te bieden. Een vergoeding van de onkosten konden we echter niet in het vooruitzicht stellen. Ook bleek dat men eigenlijk verwachtte, dat wij de vleermuizen mee naar huis zouden nemen! In de week na ons bezoek hebben wij op het betreffende adres twee vleermuiskasten afgegeven, met de bedoeling dat deze in de tuin bij de schuur opgehangen zouden worden. Toen bleek echter dat de bewoonster zelf niet bijzonder gecharmeerd was van de vleermuizen in haar schuur.

Vrijwel iedereen draagt de natuurbescherming een warm hart toe, zolang men er maar geen last of beperkingen van ondervindt. Hierin verschillen particulieren en mensen in dienst van de overheid in het geheel niet. Wanneer het idee van Herman Limpens wordt uitgevoerd, zal het aantal mensen, dat last of beperkingen door vleermuisbescherming ondervindt, enorm toenemen. We kunnen ons rijk rekenen met

regels in de Flora- en faunawet of de Habitatrichtlijn, maar regels worden opgesteld door mensen. Als die regels onwerkbaar blijken te zijn, zullen ze worden aangepast. Wel kunnen we van de overheid verlangen dat ze voor vleermuisbescherming meer middelen ter beschikking stelt, maar dan zal zij, zoals Van der Zande in zijn toespraak ook aangaf, steeds verder terugtreden en zal zij de natuurbescherming meer en meer aan de 'markt' overlaten. Onder dat laatste moeten we vooral 'sponsoring' verstaan. Voor sponsors is het van belang dat de door hen ondersteunde doelen regelmatig op een positieve manier in de publiciteit komen. Vleermuizen blijken keer op keer weer echte blikvangers, die van de media snel aandacht krijgen. Als het benaderen van de media weloverwogen gebeurt, kan deze aandacht ook positief zijn. Het moet daarom mogelijk zijn om sponsors te vinden voor een aantal onderwerpen op het gebied van vleermuisbescherming.

Hierbij denk ik in de eerste plaats (maar zeker niet alleen) aan het vergoeden van de kosten, die particulieren maken ten behoeve van vleermuizen in gebouwen. Het voorgaande wil niet zeggen dat ik onderzoek naar het landschapsgebruik van vleermuizen niet zinvol vind, maar daarbij moet het gaan om het bepalen van de kwaliteiten van een landschap voor vleermuizen en niet om een plattegrond met verblijfplaatsen, voedsel- en doortrekgebieden, aan de hand waarvan we van alles kunnen verbieden. Als duidelijk is welke de eisen zijn die vleermuizen aan het landschap stellen, kunnen deze gerelateerd worden aan landschapskwaliteiten, om ze in samenhang daarmee te beschermen. Voor vleermuisbescherming zijn positieve impulsen nodig en niet een groter aantal verbodsbepalingen. Of die voldoende zullen zijn zal uit monitoring moeten blijken.

Literatuur

- Haarsma, A.-J., 2002. Een wijk vol mannen. Resultaten van het eerste telemetrisch onderzoek naar vleermuizen in Nederland. - *Zoogdier* 13(4): 14 - 17.
- Limpens, H., 2002. Beschermd vleermuisleefgebied! Een nieuw informatiebordje in het landschap? - *Zoogdier* 13(4): 18 - 20.
- Voûte, A.M. & P.H.C. Lina, 1986. Bescherming van vleermuizen. Wetenschappelijke mededelingen KNNV nr. 176: 38 pp.

Peter Twisk

DE VOS IS WEER DE GEBETEN HOND

De bijna 'interim' te noemen regering van Balkenende I is van plan om op een paar belangrijke punten de nieuwe Flora- en faunawet terug te draaien. Zo zou de vos weer vrij bejaagbaar moeten worden. Juist vanochtend, 26 januari, hoor ik op de radio dat de provincie Drenthe daar alvast maar op vooruit loopt en het afschot van de vos nu vrijgeeft in verband met de 'schade aan flora en fauna', in dit geval de weidevogels. De lobby van jagers en boeren is geslaagd. Dat het, zo snel na de invoering van de wet, hiertoe gekomen is, is in de hand gewerkt door het over het algemeen slecht functioneren van de provincies bij het verlenen van afschotvergunningen. De lange voorbereiding van de wet en het herhaaldelijk uitstellen van de invoering ervan zouden een goede voorbereiding toch eigenlijk wel mogelijk gemaakt moeten hebben.

We keren nu dus terug naar een situatie die in de praktijk niet bleek te werken. De vos is immers, ondanks de vrije

bejaging, overal in laag-Nederland 'opgerukt', zoals dat in het gebruikelijke jargon heet. Slechts lokaal kan intensief vossen-afschot enig effect hebben, want vossen hebben zo'n hoge reproductie-

De vos is doorgedrongen in laag-Nederland, hier in het riet. Foto: Jaap Mulder

capaciteit en zo'n hoge mobiliteit (dispersie van jonge dieren) dat elke 'normale' afschot-inspanning weer snel te niet wordt gedaan door aanwas en instroom.

Het mooie van de Flora- en faunawet was nu juist dat, in overleg met de Faunabeheereenheden en op basis van een beheersplan, mooi maatwerk mogelijk werd. Wat de weidevogelproblematiek betreft had dat bijvoorbeeld gekund door het vossen-afschot te concentreren en intensiveren (buurjagers erbij halen) in enkele van de meest kansrijke gebieden, waar nu bijvoorbeeld nog veel grutto's en tureluurs broeden. Daarbij moet aan flinke oppervlakten gedacht worden van minimaal 5000 hectaren. Het heeft geen zin te proberen een klein poldertje vrij te houden van vossen. Op een nachtelijke foerageertocht komt een vos gemakkelijk drie tot vijf kilometer ver. Ook moet je niet proberen een te groot gebied vrij te krijgen van vossen, want op een grote oppervlakte kun je weer niet de vereiste afschotinspanning (aantal mandagen) leveren om een behoorlijk effect te bereiken. Dat blijkt wel uit de praktijk van de laatste jaren.

De aanwezigheid van een enkele vos in een weidevogelgebied kan al behoorlijk verstorend werken, vooral in de tijd dat de vogels zich hier vestigen: ze voelen

zich dan onveilig en vestigen zich liever elders. Vandaar dat het nodig is, als de keuze op bestrijden van vossen valt, om dit zeer intensief (en in de juiste periode: de late winter en het voorjaar) aan te pakken; voor de jager is dat vaak frustrerend, omdat het heel veel tijd en moeite kost om juist die laatste vossen te pakken te krijgen. In de voor weidevogels minder kansrijke gebieden (bijvoorbeeld drogere terreinen met alleen kieviten en scholeksters) kan men dan geheel afzien van vossen-afschot. Daar is de vos in feite een helper van de boer, blijkbaar zonder dat die dat beseft, omdat hij vooral allerlei graseters (hazen, muizen, meerkoeten) verorbert. Bij dit alles moeten we vooral niet vergeten dat de vos er gewoon bij hoort, als deel van de natuur. In het van voor tot achter gemanipuleerde weidegebied, waar de weidevogels het zonder de hulp van honderden vrijwilligers sowieso niet blijken te redden, is de vos soms de laatste druppel. Het kan dan, mits op verantwoorde wijze uitgevoerd, acceptabel zijn te proberen het aantal vossen te verminderen. In de grotere natuurgebieden is dat mijns inziens niet aanvaardbaar.

Jaap Mulder

De rubriek 'Forum' is bedoeld voor opiniërende bijdragen op het gebied van de zoogdierkunde en zoogdierbescherming

In Zoogdier 13 (4) van december 2002 staan in deze rubriek twee inzendingen die weliswaar een opinie weergeven, maar niet opiniërend van aard zijn. Plaatsing was achteraf gezien een ongelukkige keuze. Dat is te betreuren.

Een deel van de inhoud gaat over het jubileumboek van de VZZ. Zoals in 'Inleiding en verantwoording' van dat jubileumboek staat, heeft de beperking in de omvang van het boek ertoe geleid dat bepaalde zaken minder uitvoerig zijn belicht of zelfs zijn weggelaten. De nadruk is gelegd op ontwikkelingen die zich in de periode 1952-2002 binnen de VZZ afspeelden. Het vleermuisonderzoek vond hoofdzakelijk buiten de vereniging plaats.

Het is spijtig dat de indruk gewekt kan zijn dat de zorgvuldigheid waarmee de tekst van ons jubileumboek tot stand is gekomen in twijfel is getrokken. Deze samenvatting van de historie met zo'n veelheid aan materiaal (de VZZ heeft een rijke historie!) verdient alle waardering.

Marius den Boer, eindredacteur

VERENIGINGS NIEUWS

Nog kleiner dan de dwerg- vleermuis, en toch te vinden?

Het verhaal mag bekend zijn, maar ik vat het voor de zekerheid nog een keer kort samen. Vanaf begin 80er jaren gingen we in Nederland en elders in Europa steeds fanatieker met de bat detector aan de gang. Nu niet alleen om 'vleermuizen' als groep te volgen, maar ook om soorten te determineren. Eén van de interessante zaken die we ontdekten, was het optreden van twee zogenaamde 'fonotypen' van de gewone dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*).

Noordelijk in Europa, maar ook in het zuiden van Europa en in gebergten werden dwergvleermuizen gevonden met een zogenaamde piekfrequentie of 'beste luisterfrequentie' rond 55 kHz. In het gebied daar tussen in vlogen dwergvleermuizen met een piekfrequentie rond 45 kHz. Geografische variatie in het geluid van gewone dwergvleermuizen?

In Groot Brittannië werden echter al gauw beide typen naast elkaar gevonden en ook in de bergen kan je beide typen naast elkaar onder een straatlantaarn beluisteren. De roepende mannetjes van deze dwergvleermuizen bleken een verschillende roep te gebruiken. Een klein verschil, maar tóch. Dan kan het eigenlijk geen geografische variatie zijn en moet er iets anders aan de hand zijn. Het onderzoek barstte los. Er werd gekeken naar het DNA, er werd gekeken naar welke vrouwtjes op welke paarroep reageren, en of de twee verschillende typen gemengd in kolonies voorko-

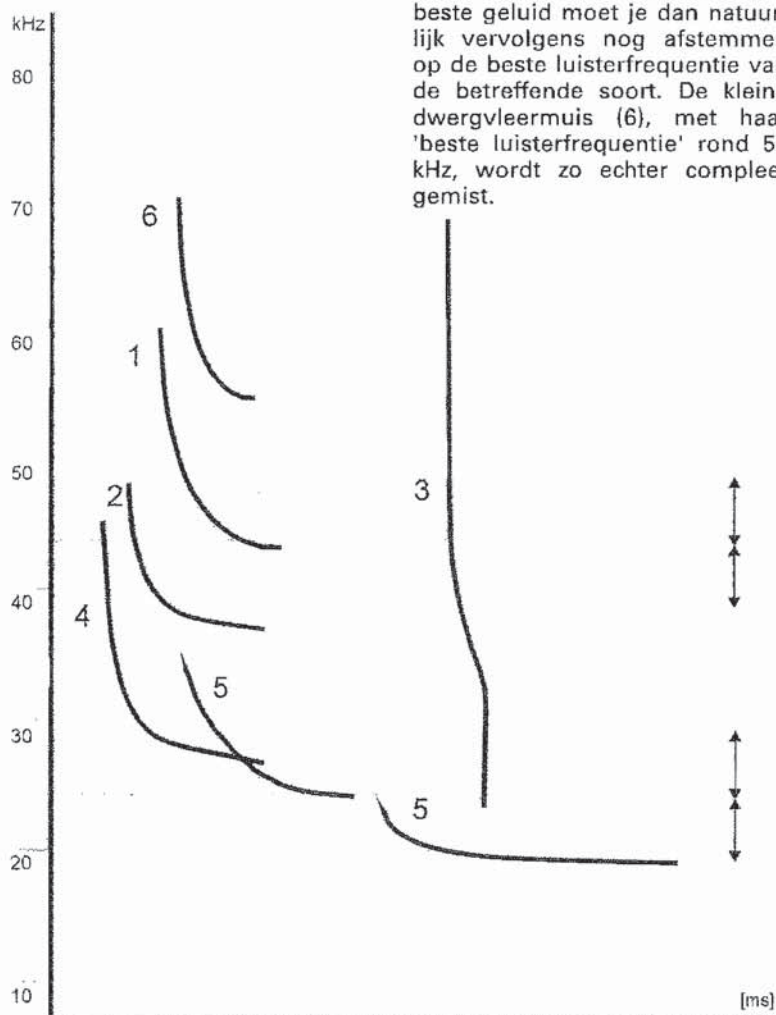
men. Het verschil in DNA van de beide typen bleek groter dan tussen die van koe en paard.

De 55 kHz-mannetjes bleken alleen aantrekkelijk voor 55 kHz-vrouwtjes, en voor 45 kHz-vleermuizen geldt hetzelfde. En de groepen mengen niet. Alhoewel niet altijd even makkelijk zichtbaar en moeilijk meetbaar, werden er ook morfologische verschillen, vooral in

de lengte van vingers, gevonden. Uiteindelijk kon het team van Gareth Jones uit Bristol genoeg bewijzen opeenstapelen en werd de kleinere soort als *Pipistrellus pygmaeus* afgesplitst van *Pipistrellus pipistrellus* en waren we in Europa een soort rijker. Voor Nederland werd de soortnaam 'kleine dwergvleermuis' ingevoerd.

Een heel interessante vraag is nu: hebben we dat hele kleine dwergvleermuisje ook in Nederland? In Nederland is er namelijk tot nog toe geen gevonden. Omdat we onze

Figuur 1: Veel afstembare detectors hebben een frequentievenster van ± 10 kHz. Bij een instelling op ongeveer 45 kHz pik je de gewone (1) en ruige dwergvleermuis (2) en ook de *Myotis*-soorten (3) op. Bij een instelling op ongeveer 25 kHz pik je soorten, zoals de laatvlieger (4) en de rosse vleermuis (5) op. Voor het beste geluid moet je dan natuurlijk vervolgens nog afstemmen op de beste luisterfrequentie van de betreffende soort. De kleine dwergvleermuis (6), met haar 'beste luisterfrequentie' rond 55 kHz, wordt zo echter compleet gemist.

afstembare bat detector meestal op ongeveer 40 á 43 kHz instellen voor de ruige en gewone dwergvleermuis en de meeste *Myotis* soorten, of nog lager voor laatvliegers en rosse vleermuizen, is dat niet ook niet zo vreemd. Wanneer je bijvoorbeeld in een Engels of Zuid-Frans bos het invallen van de duisternis afwacht, kan je meemaken waarom.

Plotseling zie je, vlak boven je tussen de boomkronen of aan de bosrand, kleine dwergvleermuisachtige vleermuizen vliegen, maar via je detector hoor je helemaal niets. Een vreemde gewaarwording. Meestal twijfel je eerst aan de batterijen of aan de volumeknop, maar pas als je de instelling van de detector omhoog draait naar boven de 50 á 52 kHz, pik je het geluid op: 'pygmaeus' of de 'kleine dwergvleermuis'.

Als het helemaal donker is geworden en je ze niet meer ziet, mis je ze dus compleet wanneer je al rondlopend je bat detector nooit hoger dan 45 kHz draait. We lopen in Nederland dus als het ware met ons allen onder onze eventuele kleine dwergvleermuizen door, zonder ze op te merken. Daardoor weten we niet of de soort er is of niet. Wel mogen we er van uitgaan dat de soort, als ze voorkomt, niet algemeen is, want ervaringen, zoals in Engeland of Frankrijk -wel zien, niet horen- ontbreken en ook in de 'time expansion' opnamen, die in Nederland meer en meer gemaakt worden, zijn ze nooit opgedoken.

Maar, al met al blijft het een onbevredigende situatie. Om daar wat aan te doen willen de VLEN en de VZZ voor het voorjaar een zoekactie naar de kleine dwergvleermuis gaan organiseren. Iedereen wordt opgeroepen om op de avonden van 9 of 10 mei massaal met de bat detector op stap gaan, op zo veel mogelijk plaatsen in Nederland. Laten we ze dan zoeken in bossen, vooral bij kleine watertjes en langs bosranden. Niet zo zeer in de meer

De morfologische verschillen tussen de kleine dwergvleermuis, *Pipistrellus pygmaeus* (boven) en de gewone dwergvleermuis, *Pipistrellus pipistrellus* (onder) zijn minimaal. Foto: Gareth Jones

open gebieden. En laten we daarbij onze bat detector instellen op 55 kHz en die instelling ook niet veranderen. Dus, als we een andere soort zien of horen bij die instelling, niet reageren en stug volhouden op 55 kHz. Als je dan op een gegeven moment een typische dwergvleermuisritme "piep piep piep poup piep poup" in een snelle variant oppikt, met mooie

toonkwaliteit bij 55 kHz, dan moet het een kleine dwergvleermuis zijn!

Op zo'n manier nemen we met ons allen een keer een goede steekproef op de juiste frequenties en zou het toch moeten lukken die kleine te vinden, als ie d'r is.

Aan iedereen dus de oproep de avonden van 9 en 10 mei alvast te reserveren. In de komende tijd wordt, via vleermuis.net, meer en gedetailleerde informatie over hoe de soort precies van de gewone dwergvleermuis te onderscheiden is, toegankelijk gemaakt, met daarbij mooie geluidsvoorbeelden, uitleg via sonogrammen enzovoort. En vergeet vooral niet te proberen ook geluidsopnamen te maken, als het even kan ook met een 'time expansion detector'. Bij veelbelovende waarnemingen met de gewone afstembare detector gaan we die plaatsen natuurlijk controleren en proberen er geluiden met een 'time expansion detector' op te nemen.

Herman Limpens
Vereniging voor Zoogdierkunde
en Zoogdierbescherming
Roghorst 99 - 6708 KD
Wageningen
0317-419380
email: herman.limpens@vzz.nl

Vrijwilliger gezocht

Voor het opzetten van een goed archiefsysteem is het bureau van de VZZ naastig op zoek naar een vrijwilliger met kennis van zaken.

Onder het archief vallen:

- verenigingszaken;
- werkgroepen van de vereniging;
- de tijdschriften (Lutra en Zoogdier);
- projecten die door het bureau worden uitgevoerd.

Het archief bestaat uit een papieren archief en in toenemende mate uit digitale bestanden. In een reiskostenvergoeding en een WA verzekering wordt voorzien.

De werkplek is het kantoor van de VZZ in Arnhem. Reacties kunnen gestuurd worden naar VZZ, t.a.v. Marja Horsting, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem. Per email mag ook: zoogdier@vzz.nl.

Natuurpark Rhodopen

Bosslaapmuis (*Dryomys nitedula*).
Foto: Dennis Wansink

In juli 2002 hield de Veldwerkgroep van de VZZ haar zomerkamp in de Oostelijke Rhodopen, een berggebied in het zuidoosten van Bulgarije. Een verslag hierover stond in Zoogdier 13(3), pagina 29-30. In dit geslaagde kamp werd goed samengewerkt met de Bulgaarse Vogelbescherming en de Vleermuisstudie en -beschermingsgroep.

De deelnemers zagen veel bijzondere soorten en leerden hoe deze te herkennen. Veel van deze soorten zijn bijzonder voor Europa en staan op de Rode lijst van de IUCN.

De Oostelijke, maar ook de Westelijke Rhodopen, staan dan ook bekend om hun rijke flora en fauna. Dat is voor de Bulgaren aanleiding om bij hun regering te pleiten voor het instellen van een natuurpark in dit gebied. De deelnemers aan het kamp hebben het bestuur van de VZZ gevraagd een steunbetuiging naar de Bulgaarse regering te sturen. Natuurstu-

die- en beschermingsorganisaties in andere Europese landen deden dit reeds en dat lijkt effect te hebben. In het najaar van 2002 heeft de Bulgaarse minister van Water en Milieu de Oostelijke en Westelijke Rhodopen tot natuurpark uitgeroepen. Daarmee is het grootste natuurpark in Europa ontstaan. Natuurpark betekent overigens niet dat alles in het gebied nu ten dienste van de natuur staat. De bescherming van de natuur in het park is tamelijk licht: categorie V van de IUCN. De status van natuurpark moet er echter wel voor zorgen, dat de nadelige effecten van bijvoorbeeld mijn-

bouw, wegeaanleg en houtexploitatie, op natuur en leefmilieu zo gering mogelijk zijn. En tevens dat activiteiten ten behoeve van de natuur gestimuleerd worden. Hieronder vallen bijvoorbeeld publieksvoorlichting en ecotoerisme.

De komende jaren zal verder uitgezocht worden, welke soorten wáár en in welke aantallen in het natuurpark voorkomen, zodat een goed beheersplan geschreven kan worden. De VZZ wil daarbij hulp bieden en is momenteel bezig met het opstellen van een projectvoorstel 'Belangrijke zoogdiergebieden in Bulgarije'.

Dennis Wansink

Lidmaatschap voor het leven

Door een eenmalige storting van € 680,67 kunt u lid voor het leven worden. Leden die al 10 of meer jaar lid zijn kunnen een korting krijgen. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het bureau van de VZZ.

Resultaat Nationale Vleermuistelavond 2002

De resultaten van de Nationale Vleermuistelavond van 7 juni 2002 zijn nog niet volledig bekend, omdat niet iedereen zijn telformulier al heeft teruggestuurd. Bovendien zijn in onderstaand overzicht alleen de resultaten van de tellingen van vleermuizen in huizen opgenomen. De tellingen op kerkzolders en in telgebieden moeten nog worden verwerkt. In totaal zijn van 315 huistellers de resultaten van hun tellingen ontvangen. Zij hebben 397 tellingen verricht, waarvan 236 op de 'telavond'. Een groot deel betrof nultellingen (geen vleermuizen aanwezig): 55% op de 'telavond' en 35% van het totale bestand. Naar verwachting zitten er tussen de nog te ontvangen resultaten minder nultellingen, zodat het uiteindelijk percentage nultelling daalt. Evenals in de voorgaande jaren is de gewone dwergvleermuis (*Pipistrellus pipistrellus*) de meeste waargenomen vleermuissoort. Waarnemingen van dwergvleermuis spec. (*Pipistrellus pipistrellus*)

lus/nathusii) betreffen waarschijnlijk vooral gewone dwergvleermuizen. De laatvlieger (*Eptesicus serotinus*) komt op de tweede plaats, gevolgd door de meervleermuis (*Myotis dasycneme*). Naast drie kolonies van grootoorvleermuizen (*Plecotus spec.*), is ook één kolonie van de watervleermuis (*Myotis daubentonii*) in een huis aangetroffen. Dit is opmerkelijk voor deze boombewoner, hoewel van deze soort kolonies in (betonnen) bruggen bekend zijn. Wel dient deze waarneming nog te worden gecontroleerd. Dit geldt ook voor veel andere waarnemingen. Van 48% van alle waarnemingen (nultellingen niet meegerekend) en 49% van de waarnemingen op de 'telavond' is de soort onbekend. Dit roept de vraag op of de tellingen niet op een andere wijze georganiseerd moeten worden. Een stagiaire, Marcelle Wiegand Bruss, onderzoekt deze vraag. Bijzonder is de waarneming van een ingekorven vleermuis (*Myotis emarginatus*). Weliswaar is de

waarneming gedaan in de buurt van de bekende grote kolonies in Limburg, maar toch bijzonder, want waargenomen in een gewoon woonhuis.

Dennis Wansink/
Eelko Groenendaal

De Vleermuistelavond 2002 werd mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Bacardi Bat Protection Stichting.

26 april: VZZ Algemene Ledenvergadering

De algemene ledenvergadering van de VZZ wordt op zaterdag 26 april 2003 gehouden in 'De Coehoorn' in Arnhem. Het ochttenprogramma begint om 10.00 uur. Het middagprogramma zal in het teken van de internationale activiteiten van de VZZ staan. Er zijn voordrachten - met mooie dia's - over Benin en Bulgarije gepland. Bij de Veldwerkgroep, die elk jaar een kamp in het buitenland organiseert, is het idee ontstaan om alle kennis die de werkgroep heeft verzameld te bundelen in een Europese zoogdiergids. In de middag is tijd gereserveerd om samen na te denken over hoe we dat plan vorm kunnen geven. Ook andere internationale activiteiten van de VZZ, zoals de organisatie van het Europees-Amerikaans beversymposium in Arnhem en de VZZ-deelname aan het Europees zoogdiercongres komende zomer in Brno, komen ter sprake. Leden krijgen een persoonlijke uitnodiging voor het ochtenden het middagprogramma van deze Algemene Leden Vergadering. Niet-leden kunnen het middagprogramma gratis bijwonen.

Het bestuur.

soort	# individuen alle tellingen	# individuen op telavond (7 juni 2002)	# waarnemingen alle tellingen ¹	# waarnemingen op de telavond (7 juni 2002) ¹
onbekend	4.622	1.824	119	52
ingekorven vleermuis	1	1	1	1
watervleermuis	35	35	1	1
meervleermuis	332	192	3	2
dwergvleermuis spec.	460	271	4	1
gewone dwergvleermuis	5.061	2.087	88	36
laatvlieger	881	272	28	12
grootoor- vleermuis spec.	2	1	2	1
gewone groot- oorvleermuis	34	-	1	-
Totalen	11.428	4.638	248	106

¹) exclusief nultellingen (waarnemingen zonder vleermuizen): 130 nultellingen op de telavond en 149 nultellingen op alle tellingen.

Eelko Groenendaal

De afgelopen maanden zijn er vier nieuwe medewerkers bij het bureau van de VZZ bijgekomen. Eerder werden zij hier voorgesteld: Virginie Épinat in Zoogdier 13(3), Annemarieke van de Sluijs en Dick Bekker in Zoogdier 13(4). In dit nummer vertellen wij iets over de vierde, Eelko Groenendaal, die sinds oktober 2002 is aangetreden. Samen met Annemarieke van der Sluijs bezet hij een soort duobaan voor het verwerken van gegevensaanvragen. Bij de introductie van Annemarieke is uitvoerig uitgelegd wat hun baan inhoudt. In het kort is het dus opsporen van gegevens over verspreiding en aantallen van zoogdieren ten behoeve van MER-aanvragen, voornamelijk afkomstig van bedrijven en overheden.

Hiermede wordt een dubbel doel beoogd: op deze manier wordt er rekening gehouden met de zoogdieren in de plangebieden en voor de VZZ betekenen de werkzaamheden een bron van inkomsten. Er is dus duidelijk een trend in Nederland om gegevens over zoogdieren daadwerkelijk bij de plannen te betrekken. Over zichzelf zegt Eelko: "Ik ben een echte all-round bioloog. Mijn specialisaties liggen op het gebied van ecologie, populaties, landbouw en diversiteit. Ik heb een grote belangstelling voor de natuur, van planten en vegetatiekunde tot en met insecten en zoogdieren, waaronder vleermuizen, terwijl ik met vogels en astronomie ben begonnen. Daardoor beschik ik over de nodige veldkennis. Ik houd graag lezingen en het leiden van excursies vind ik erg leuk. Tijdens mijn studie in Wageningen heb ik verscheidene communicatieve vakken gevolgd. Voor mijn stage was ik zes maanden in de tropen, met name op de Seychellen, waar ik onderzoek heb gedaan ten behoeve van het natuurbeheer van deze eilanden naar de vegetatie, de vogels en de

vleermuizen. Verder ben ik, als vrijwilliger, bij de VZZ betrokken bij de coördinatie van de landelijke vleermuistelavond, waarin ik in de voetsporen trad van Mieuw van Diedenhoven. In korte tijd heb ik voor de VZZ honderd nieuwe leden geworven en daar ben ik wel trots op. Dus zowel betaald als onbetaald heb ik in het nieuwe VZZ-team een hoop werk verzet. Het geeft voldoening met de anderen van het team samen te werken. Twee jaar geleden ben ik vader geworden. Ik combineer, net als Dick Bekker, het huismanschap het met een (gedeeltelijk) betaalde baan."

Proceedings Otter Colloquium

Finally the Proceedings of the VII. Otter Colloquium (1998/Trebon) are published. The book contains 400 pages.

Topics covered are 1. Status of otters, 2. Threat to otters, 3. Otter Conservation, 4. Otter health & welfare, 5. Otter care and rehabilitation, 6. Otters education and economics and many more.

A printed book is available (soft cover, 24x16,5 cm). The price is € 20.-- plus postage (Europe € 5.--; Overseas € 8.--). A CD with pdf-files may be ordered in-stead for € 10.-- plus postage (Europe € 2.--; Overseas € 2.25).

Dr. Arno Gutleb, Institute for Environmental Studies (IVM), Vrije Universiteit, De Boelelaan 1087, 1081 HV Amsterdam, The Netherlands
tel: 31-20-4449593/4449555,
fax: 31-20-4449553,
E-mail: arno.gutleb@ivm.vu.nl

Tekenaars gezocht!

Lutra is op zoek naar tekenaars. Om precies te zijn: tekenaars die zwart-wit pentekeningen van zoogdieren voor Lutra willen maken. Aan het einde van artikelen in Lutra blijft soms ruimte over. We willen die openingen waar mogelijk opvullen met tekeningen van zoogdieren. Dat voorkomt dat delen van pagina's wit blijven, en het verlevendigt het tijdschrift.

Wie zou dergelijke pentekeningen voor Lutra willen maken? Of al bestaande tekeningen ter beschikking willen stellen? Bedenk: net als met het fotomateriaal dat in Lutra wordt gepubliceerd zijn wij niet in staat om een financiële vergoeding te bieden. Wij hopen dat dit jullie er niet van weerhoudt te reageren.

Ben je geïnteresseerd? Stuur dan een e-mail of brief naar de eindredacteur van Lutra, Edgar van der Grift:
eavdgrift@cistron.nl

De Gouden Ploeg 56, 3824 DV Amersfoort.

VELDWERK GROEP

27, 28 en 29 juni:

Vleermuis-weekend in De Malpie (nabij Valkenswaard)

In dit weekend, dat we samen houden met de vleermuiswerkgroep Brabant, zal een deel van de Brabantse Kempen geïnventariseerd worden op vleermuizen. We gaan 's nachts kolonies zoeken in het natuurgebied De Malpie, overdag gaan we kerkzolders controleren, en 's avonds zullen de soorten in de gevonden kolonies door middel van afvangst worden gecontroleerd. We bevinden ons op de noordgrens van het verspreidingsgebied van de grijze grootoorvleermuis, dus er is kans dat deze op kerkzolders wordt aangetroffen, hetgeen in het nabije verleden al eens is gebeurd.

Opgeven vóór 10 juni bij Kamiel Spoelstra, K.Spoelstra@biol.rug.nl

**26 juli - 2 augustus:
Zomerkamp in Portugal**

Het zomerkamp wordt dit jaar gehouden in het Parque Nacional de Alvão, in het noorden van Portugal. In dit gebied zijn 55 soorten zoogdieren te bewonderen, onder andere de geheimzinnige toupeira de agua, een soort watermol. Je kunt je opgeven voor dit kamp door voor 1 april 25 euro over te maken op girorekening 2050298 t.n.v. de penningmeester VZZ Veldwerkgroep, p/a Dorpsstraat 63, 3238 BB Zwartewaal.

**12, 13 en 14 september:
Muizenweekend
Reeuwijkse Plassen**

In dit muizenweekend gaan we een aantal van de vele eilandjes in de Reeuwijkse plassen bemonsteren op het voorkomen van noordse woelen en waterspitsmuizen.

Opgeven vóór 1 september bij Kees Mostert, Mostert@pzh.nl

AGENDA

**Marterdagen Brugge
Zaterdag 15 maart en
zondag 30 maart.**

Onderzoek Bulskampveld
Meer info:
Bob Vandendriessche,
bobvdd@hotmail.com
tel.050/826088;
GSM:0477/757491

**Boommarterweekend
1, 2, 3 en 4 mei 2003.**

Op zoek naar boommarter-
sporen in het grensgebied
van België en Nederland.
Info: Axel Neuckermans,
elio@pandora.be

Workshop "On the situation of Brandt's bat & Whiskered bat group (Myotis brandtii & Myotis mystacinus-group) in Europe"

Datum: 20-22 juni 2003

Plaats: Harzgerode -
Alexisbad, Saksen-Anhalt,
Duitsland.

Informatie en aanmeldingformulieren: p.h.c.lina@tiscali.nl
Voertaal: Duits, Engels en Frans

**4th European Congress
of Mammalogy**

**Datum: 27 juli -
1 augustus 2003**

Plaats: Brno, Tsjechië
Informatie: ecm@ivb.cz
Aanmeldingsformulieren te
krijgen via:

p.h.c.lina@tiscali.nl
Levering van samen-
vattingen tot 15 mei 2003
Voertaal: Engels.

Op dit congres wordt ook
een workshop "Mammal
Atlas" gehouden.
Geïnteresseerden kunnen zich
opgeven bij Marijke Drees,
e-mail: jmdrees@home.nl

**The Mammal Society
Edinburgh, 28-30 maart**

Easter Conference and AGM
Info: Vicky Harrison, Easter
Conference 2003, 15 Cloisters
House, London SW8 4BG,
tel.:020 74984358,
fax: 020 76228722, e-mail:
meetings@mammal.org.uk

**BAG/NABU
6e Tagung der BAG
Fledermausschutz
in NABU**

Braunschweig, 2-4 Mei
Info: Eva-Annet Langhans,
Rudolfstrasse 14/15, 38114
Braunschweig, tel.: 0531-
2506886, fax: 0531-2507534,
e-mail: fledermaustagung
2003@tiscali.de

**WILDLIFE HEALTH
SUMMER SCHOOL
(post-graduate)**

Het Dutch Wildlife Health
Centre (DWHC) is opgericht
onder de auspiciën van de
Faculteit van Diergenees-
kunde Utrecht, het Erasmus
MC en het Ministerie van
Landbouw, Natuurbeheer en
Visserij. Het heeft als missie
het stimuleren van moni-
toring, onderzoek en onderwijs
op het gebied van de gezond-
heid van wilde dieren, om
respons op vraagstukken op
dit gebied te optimaliseren.
De invalshoek van deze
vraagstukken kan zijn de
gezondheid van de mens,
van gehouden dieren, van
het milieu of van de wilde
diersoort zelf.

De onderwerpen voor de
summer school van 2003 zijn:

- Risco analyses van voor
vee en wilde dieren besmet-
telijke ziekten, bv. MKZ
(hoofdspreker prof. dr. Roy
Anderson).
- Prion-ziekten en wilde
dieren, met een nadruk op
zoönotische risico's (hoofd-
spreker Prof. dr. Beth
Williams).
- Monitoring van gezondheid
van wilde dieren, met als
voorbeeld de zeehonden-
ziekte epidemie (hoofdspre-
ker Prof. dr. Ab Osterhaus).

**Schiermonnikoog,
15-19 juni 2003**

De kosten per deelnemer zijn
€ 350,- bij een inschrijving
voor 31 maart 2003.

Na 31 maart zijn de kosten
per deelnemer € 475,-.

meer informatie:
tel.:010-4089254,
fax 010-4089485,
http://www.dwhc.nl,
info@dwhc.nl,

THIRD INTERNATIONAL BEAVER SYMPOSIUM THE NETHERLANDS 2003

A joint meeting combining the third European Beaver Symposium and the second Euro-American Beaver Congress.

Arnhem, The Netherlands, 13-15 October 2003

Invitation

It is with pleasure that we announce that the third International Beaver Symposium will be held in 2003 in Arnhem, The Netherlands. The host of the Symposium is the Dutch Beaver Workgroup of the Dutch Society for Study and Conservation of Mammals. The organisers are looking forward to welcome you in the Netherlands and hope that you will enjoy your stay in Arnhem.

Background

With this Symposium the Dutch Beaver Workgroup aims to bring together researchers and conservationists working on the two beaver species around the world. The Symposium's friendly atmosphere provides an excellent opportunity to share research experience and expertise, to develop new and closer contacts with colleagues from different countries and to hear and read about research programs, conservation plans and the status of beavers around the world.

Scientific Program

The symposium will focus on various aspects of research carried out on beavers. It will be based upon submitted contributions offered by registered delegates and will consist of four thematic plenary sessions (monitoring, impact on the ecosystem, foraging habits and a free theme), a poster session and an excursion.

We suggest to use the poster session to inform participants about the status of beaver populations.

Speakers and Posters

Hereby we invite participants to contribute to the Symposium with an oral paper (see Scientific Program for thematic plenary sessions) or a poster. You can send your contribution to v.dijkstra@vzz.nl.

Language

The official language of the symposium will be English.

Location and Dates

The congress will take place from 13 to 15 October 2003 in Arnhem, The Netherlands. Arnhem is situated between the Veluwe, a large patchwork of heathland and forest, and the river Rhine with its floodbeds.

The symposium will take place in the Hotel Haarhuis (www.hotelhaarhuis.nl), which is situated just in front of the central railway station and in walking distance from the centre of Arnhem.

Travel

Arnhem can be reached in about an hour by a direct intercity train from Amsterdam. International trains from Germany also stop here.

Accommodation

Participants have to arrange their own accommodation.

Information on accommodation possibilities, low budget included, will be placed on the internet:

www.vzz.nl/beaversymposium/

Registration Fee

The costs of registration are € 110.--. Students and speakers pay € 55.--. Every effort will be made to offer reduced rates for eastern European participants. Lodging and meals are not included in the registration fee.

Preliminary Registration

Please let us know, preferably by e-mail, if you are interested in participating in this Symposium. You will automatically receive a second circular with a registration form.

Expected Deadlines

Pre-registration: 01-04-2003
Second Circular: 01-05-2003
Final Registration: 01-06-2003
Abstract Submission: 01-07-03

Addresses

Vilmar Dijkstra
Dutch Society for Study and Conservation of Mammals
Oude Kraan 8
6811 LJ Arnhem
The Netherlands
v.dijkstra@vzz.nl
Fax: 31/26-3704038
Tel: 31/26-3705318

Peter Busher

(North American contact)
Boston University
College of General Studies
871 Commonwealth Avenue
Boston, Massachusetts 02215
The United States of America
Pbusher@bu.edu
Fax: 617/353-5868
Tel: 617/353-2886

Uit het bestuur

Het jaar 2002 was een zeer geslaagd jaar. De jubileumactiviteiten hebben de VZZ veel aandacht bezorgd in de landelijke en regionale pers. Het ledental is weer gestegen, ook mede dankzij de inzet van onze leden.

Het bestuur zal in het nieuwe jaar vooral aandacht besteden aan interne zaken. Een goed begin is het aantreden van Kees Canters als hoofdredacteur bij Lutra. Het bestuur is blij dat hij de redactie gaat versterken en heeft er alle vertrouwen in dat het nieuwe beleid nu voortvarend ter hand wordt genomen.

Op de ALV in november is het Manifest gepresenteerd. De daarin genoemde speerpunten wil het bestuur realiseren door samen met enkele leden via een stappenplan gericht sponsorgelden te verwerven. Tevens is de instelling van een adviesraad gemeld. We hopen daarmee het contact tussen bestuur en vereniging en tussen de geledingen van de VZZ te vergroten, meningen te peilen en uit te wisselen en mogelijke problemen vroegtijdig te signaleren en te bespreken. In de adviesraad zullen in elk geval de werkgroepen en de beide redacties vertegenwoordigd zijn.

Verder bereidt het bestuur, op verzoek van de leden, een discussie voor over de structuur van de VZZ. Met name de relatie tussen de vereniging en ons bureau vraagt de aandacht. Het bureau ontwikkelt zich tot een professioneel projectenbureau en dat vraagt om een heldere organisatiestructuur in verband met bestuurlijke en financiële verantwoordelijkheden tussen beide onderdelen van de VZZ en de aansturing en uitvoering van projecten. Wat het financieel beheer betreft hebben we in 2002 een stap vooruit gezet. De financiële administratie is nu zover op orde dat maandelijkse overzichten (waaronder die van projectkosten) beschikbaar zijn.

Tot slot vraagt de nieuwe wetgeving (Flora- en faunawet, Wet op de Dierproeven) onze aandacht. Om te zorgen dat onze leden veldonderzoek kunnen blijven doen zonder wetten te overtreden beraden bestuur en bureau zich over de stappen die we moeten zetten richting ministerie LNV en wellicht de Commissie Toezicht Wet op de Dierproeven. Genoeg te doen dus in 2003.

Namens het bestuur, R. van Apeldoorn

Sluitingsdata

Artikelen, waarnemingen en korte berichten zijn erg welkom op het redactie-adres.

Sluitingsdata kopy:
nummer 2: 10 april 2003
nummer 3: 10 juli 2003

Adressen

VZZ-Bureau en ledenadministratie en redactie:

Oude Kraam 8, 6811 LJ Arnhem, Tel. 026-3705318, fax 026-3704038, E-mail: zoogdier@vzz.nl
Website www.vzz.nl

Veldwerkgroep Nederland:

Eric Thomassen, Middelstegegracht 28, 2312 TX Leiden, Tel. 071-5127761,
E-mail: erichthomassen@hetnet.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep:

Menno Haakma, E-mail: mshaakma@hetnet.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ):

Oude Kraam 8, 6811 LJ Arnhem,
E-mail: vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl

Informatiepunt Zeezoogdieren:

Marjan Addink, Naturalis, Postbus 9517, 2300 RA Leiden, E-mail: addink@nnm.nl

Boommarterwerkgroep Nederland:

Chris Achterberg, Kon. Wilhelminaweg 72, 3958 CP Amerongen, Tel. 0343-452524 (p),
E-mail: chris.achterberg@wanadoo.nl

Beverwerkgroep:

Maja Roodbergen, Droevendaalsesteeg 33, 6708 PB Wageningen, Tel. 0317-428947,
E-mail: matjabij@hotmail.com

Zoogdierwerkgroep Overijssel:

Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, Tel. 038-4217166,
E-mail: driessen@natuurmilieu.nl

Medewerker Zoogdier in België:

Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Maarkedal, 055-456610 (B)

Aanwijzingen voor auteurs

Artikelen dienen populair-wetenschappelijk van aard te zijn en niet elders gepubliceerd. De voorkeur gaat uit naar stukken over de (in het wild levende) zoogdieren van de Benelux. Ook korte mededelingen en bijzondere waarnemingen zijn welkom. Tekst zonder opmaak (geen vette koppen etc.) aanleveren op diskette of per e-mail (redactie.zoogdier@vzz.nl). Zorg voor ruim illustratie-materiaal, maar stuur deze niet gelijk mee; gescande foto's en dia's moeten een resolutie hebben van minstens 600 dpi om in de gedrukte tekst hun kwaliteit te behouden. In geval er copyright op de illustraties berust moet de auteur toestemming hebben voor het gebruik ervan. Beperk het aantal literatuurverwijzingen tot enkele essentiële. Per artikel kan van slechts één auteur het adres vermeld worden, van de overigen alleen de naam. Met vragen over inhoud en/of vorm kunt u altijd contact opnemen met de redactie (voor adressen zie colofon).

Algemene Leden Vergadering
26 april 2003
'De Coehoorn' Arnhem

Zie ook onder Verenigingsnieuws

Schoffelen, maaien en tuinieren

Waarom wordt er zo moeilijk gedaan over het uitzetten van wilde zoogdieren? Wat maakt het uit of ik een partijtje gekweekte hazelmuisjes loslaat in een fraai, gezoomd duinbosje met zuidexpositie? Overal mag ik zonder veel poespas vissen in allerlei soorten en maten uitzetten. Waarom moet je voor hazelmuisjes eerst een woud aan ambtenaren omhakken voor je een vergunning krijgt? En moet je daarna nog een paar actiegroepen overmeesteren? Raar dat je vervolgens verplicht wordt de beesten intensief te laten volgen door biologen. (werkverschaffing!). Ik zou zeggen: laat de dieren met rust en kom een jaar later terug.

Vreemd dat je vergunningen moet hebben voor zo'n leuk zoologisch experimentje met hazelmuizen. En dat in een land, waar jaarlijks een vijfde van de zeehonden wordt binnengehaald voor revisie in een zogenaamde crèche. Waar anderen niet genoeg kunnen krijgen van het vossen schieten. Geen enkel onderzoek nodig is om te zien of dat schieten wel minder vossen oplevert. En waar weer anderen wat met hamsters tuinieren in het Limburgse mergelland. Alle onkruid (lees weer de vos) wordt weggeschoffeld. Nog weer anderen de afsluitdijk oversjezen om een verweesd vleermuisje op te halen of zich suffig tellen aan vleermuizen in bunkers overgebleven uit de koude oorlog. Hun doel de 'kunstmatige' leefomstandigheden verbeteren. Over tuinieren gesproken, vergeet niet de grote grasmaaiers (met of zonder oormerk) van de begrazingsmaffia. Of het bomenhakken met bevers.

En ik? Ik wil tuinieren maar mag niet. Als hazelmuisliefhebber heb ik een mening over dit dier: "Ik vindt hun areaal te klein; ik wil dat uitbouwen". Misschien is mijn mening dwaas, ongefundeerd en niet biologisch, maar daarin wijk ik niet af van de lieden uit alinea twee. Waarom mogen beverliefhebbers hun troeteltjes wel in leuke beekjes uitzetten, beekjes waar ik zo graag viste, en otterliefhebbers hun speeltjes ... of de hamsterboys Toevallig val ik op een zeer educatieve, aaibare, amusante, goed zichtbare, rode lijstige zoogdiersoort. Wat hazelnootjes bijgeplant en hopla (ook leuk voor kinderen). Niet wetenschappelijk verantwoord? Leuk voor de burger! Weet je wat? Ik richt een politieke partij op.

RA

Zoogdier, waar men maffe ideeën kwijt kan

Zoogdier is het meest informatieve zoogdierenblad in de Benelux en verschijnt elk kwartaal.

Word lid van de VZZ inclusief Zoogdier, of inclusief Zoogdier en Lutra voor € 15,00 respectievelijk € 25,00 voor 2003. U ontvangt gratis het jubileumboek en een kalender voor 2003.

Schrijf naar de VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ te Arnhem of naar zoogdier@vzz.nl, of bel naar +31 (0)26 3705318.

